XEMENEIES INDUSTRIALS DEL BAIX EMPORDÀ

Rosa M. Masana Ribas

Autora: © 2022, Rosa M. Masana Ribas

Presentació: Gracia López Patiño

Revisió lingüística: Diana Seguí Jiménez

Disseny de la portada i contraportada: Francesc Massana Torres

D'aquest llibre només se'n faran quatre còpies en paper perquè està pensat per incorporar-lo a internet per facilitar la lectura a les persones que hi estiguin interessades, però no està permès copiar-ne el contingut ni afegir-lo en un altre bloc. Si se n'extreu informació, citeu la font.

Dedicatòria

Dediquem aquestes pàgines als mestres d'obres o mestres del taulaplom, als paletes i als manobres que van edificar fàbriques, forns ceràmics i xemeneies al Baix Empordà.

Índex

Justificació 8
Presentació 11
Com construïen les xemeneies? 13
Bisbal d'Empordà..... 26
Vulpellac 135
Corçà 139
Regencós..... 165
Canapost 179
Sant Climent de Peralta..... 187
Palafrugell 191
Jafre 199
La Pera 209
Banyoles 215
Calonge..... 222
Palamós 227
Monells..... 230

Justificació

Les xemeneies industrials són unes estructures que es mantenen dempeus i ens recorden el passat i el present de l'activitat ceramista artesanal del Baix Empordà i, molt especialment, de la Bisbal. Podem dir que són uns elements que actualment compleixen la funció de penyores, indicadors que ens permeten conèixer cada un dels llocs on hi havia un taller o una fàbrica de ceràmica, bòbila i també una manufactura de suro.

On s'han localitzat més xemeneies industrials de la província de Girona ha estat al municipi de la Bisbal, territori que de sempre s'ha caracteritzat per la seva habilitat a crear objectes d'artesania a partir de l'argila tant per a ús domèstic com decoratiu o destinats a la construcció. No és en va que la Bisbal hagi rebut el qualificatiu de capital de la ceràmica del Baix Empordà.

Hi ha qui ens ha preguntat el perquè de l'afecció d'escriure sobre les xemeneies industrials. El motiu el podem trobar en el meu germà Marià Masana (1927-1960), que en va construir una que actualment està considerada un record mundial, i a partir d'aquest fet sembla que l'interès per aquestes peces es més gran.[1] Un altre factor que invita a parlar-ne és la fascinació que ens provoquen aquests elements verticals de diversos metres d'altura i amb poca base de sustentació, en especial, perquè van ser fets per mestres d'obres i constructors de gran valentia, persones arriscades i lliures de vertigen, que treballaven amb pocs recursos tècnics i a cos lliure, sense la protecció que actualment s'utilitza a les obres.

Per motius de feina vaig traslladar-me a viure a la comarca del Baix Empordà, on vaig exercir de responsable dels serveis d'infermeria per a la posada en marxa del nou hospital de Palamós inaugurat

---

[1] Masana Ribas, Rosa M. «Els constructors de la xemeneia de la bòbila Almirall de Terrassa. Algunes consideracions tècniques», *Terme*, 14 (1991, pàg. 75-84).

l’any 1986. Motivada com estava pel coneixement de les xemeneies industrials, vaig observar que a la Bisbal, lloc on més tard vaig anar a viure, n’hi havia una vintena que havien fet funcionar els forns de ceràmica, i algunes encara estaven actives.

Presentació

Quan algú escriu un llibre, ho fa, principalment, per dues raons: per benefici econòmic o per pròpia vanaglòria. La trajectòria professional de la Rosa M. s'ha dirigit cap al benestar saludable, té un clar gest altruista, per amor, amb l'ànim que el nom del seu germà, la vida del qual es va truncar massa aviat, sigui reconegut com es mereix, i porti a la glòria dels rècords la seva emblemàtica construcció.

Endinsar-se al món de les xemeneies industrials de maó, i ho dic per experiència pròpia, enganxa, i una dada et porta a una altra, i una foto a una altra més, i al final, recapitules i decideixes que obrir les portes d'aquest coneixement al món és gairebé un deure.

Aquest llibre és un orgull, perquè tenint un bagatge professional tan diferent, la Rosa M. ha estat capaç de trobar alguns dels mestres que van erigir xeme-

neies a la Bisbal, entaular-hi converses i dirigir-les cap al tema constructiu alhora que buscava en els seus arxius fotogràfics per alegria nostra.

No és aquest un llibre científic, ni pretén ser-ho, té un caràcter localista, però apropa el lector perquè els esmentats són els veïns, els avis, els pares i cada xemeneia te'ls recorda, evoca un nom i materialitza una història. Això marca, genera un respecte, i un vincle que perdura, essencial per mantenir viu un patrimoni de terra, la nostra terra.

GRACIA LÓPEZ PATIÑO

Doctora al Departament Construccions Arquitectòniques
Escola Tècnica Superior d'Arquitectura
Universitat Politècnica de València

Com construïen les xemeneies?

Abans de tot, cal comentar que, primitivament, per coure els objectes de ceràmica s'emprava un tipus de forn anomenat *morú* que no necessitava cap tipus especial de xemeneia perquè tenia poca capacitat i el foc incidia directament sobre els objectes que s'havien de coure. A la Bisbal recordem que hi havia un d'aquest forns al taller de Joaquim Figueres del carrer de Sant Josep i l'altre a la botiga Els Americans, situada al carrer de l'Aigüeta.

Forn morú de la botiga
Els Americans de la Bisbal.
Són dues imatges superposades.

De la botiga Els Americans n'hi ha una breu crònica a la xarxa.[2]

Va ser més endavant quan es van anar implantant els forns industrials, de més capacitat. Eren els anomenats *de flama invertida* i sovint l'estructura era circular. La cuita del material s'aconseguia creant altes temperatures a l'interior, de prop de 1.000º, que, a més necessitaven grans xemeneies.

Quant a construcció de les xemeneies industrials, vàrem consultar un llibre l'autor del qual no vaig registrar, que deia: «Els arquitectes sabem dissenyar xemeneies industrials, però no les sabem construir i els mestres d'obres saben edificar xemeneies però no les saben dissenyar». Potser sí que és veritat, però hem vist que alguns contractistes sí que n'havien fet un esquema. Fem aquest comentari perquè hi ha qui s'ha fet la pregunta de com ho feien o si eren

[2] Rosa M. Masana. *Els Americans*. *http://www.rosammasana.com/?p=5481*

arquitectes. L’explicació la podem trobar en el fet que els mestres d’obres en ocasions formaven part de nissagues de famílies i aprenien l’ofici de molt joves, i també alguns havien assistit a escoles tècniques i si més no a acadèmies on el professor era expert en matemàtiques i geometria, i on l’assignatura de dibuix lineal també era present.

Una consideració força important era el coneixement dels materials amb què feien el morter de l’obra, que era calç, sorra i pòrtland. Cada un d’ells tenia la seva particularitat i s’havien de posar les proporcions adequades.

Un aspecte que va afavorir que els mestres d’obres fossin experts a construir xemeneies és que aquestes edificacions eren considerades un annex dins de l’empresa i per tant no necessitaven demanar permís d’obres per fer-les, motiu pel qual sempre anaven a càrrec els mestres del taulaplom, com comentarem.

Entrant en el tema de la construcció de les xemeneies, i segons varen explicar alguns constructors, abans dibuixaven a terra una circumferència ajudats per una estaca central on lligaven un cordill de la llargada desitjada i a l'altre extrem hi lligaven un punxó, que arrossegaven per fer tota la volta a l'estaca que feia d'eix, amb la qual cosa aconseguien marcar una circumferència perfecta.

Feien el mateix amb altres circumferències més petites d'acord amb el grau de taus que volien donar al pes, de manera que podien calcular la quantitat de maons aplantillats trapezoïdals que necessitarien, i també les mides que després encarregaven fer, que en aquell temps era freqüent que es fessin a mà.

Com es pot veure, però, algunes xemeneies estant fetes segons un sistema de remolinat i després enrajolat. S'ha vist que algunes no va donar els resultats que possiblement s'esperaven.

Motlle de fusta per fer maons trapezoïdals.

Maó de xemeneia amb motlle.

Per aconseguir una correcta alineació de la xemeneia i el grau de conicitat que havien previst donar-hi, els contractistes usaven un estri anomenat *taulaplom*, que feien amb una planxa de fusta dissenyada expressament per a cada obra segon la conicitat que necessitaven, i que a més duia incorporat un plom que penjava i els indicava l'alienació correcta de la paret d'obra en relació al pla del terra. D'aquí ve que els constructors de xemeneies industrials rebessin el nom de mestres del taulaplom.

El túnel de tiratge i la llargària que havia de fer també eren elements per tenir en compte, i calia fer càlculs. Aquest conducte anava des de la sortida del forn a

l’entrada de la xemeneia i havia d’estar en concordança amb el cubicatge del forn i l’alçada de la xemeneia.

Desconeixem com van ser fets els túnels de tiratge de les xemeneies que presentem, però s’ha dit que al lloc d’intersecció del túnel amb la base de la xemeneia formava una concavitat natural per la mateixa estructura. Aquest semicercle, si no hi fos, perquè, per exemple, la xemeneia fos quadrada, s’hauria de fer a fi de facilitar la dispersió de les calories o permetre que alguna flama hi arribés, tot per evitar un excés calòric d’arrancada. Per prevenir aquest efecte, els primers 7 o 8 metres de la xemeneia eren reforçats amb maons refractaris que deixaven una càmera d’aire de pocs centímetres.

Dèiem que majoritàriament els forns de ceràmica eren circulars, de manera que a la cara externa, i repartits pel tot el perímetre, hi havia uns espais per on s’introduïa la llenya que havia de cremar per fer la cuita del material. Aquests

elements eren anomenats *alerons* i estaven fets de ferro i disposaven d'una porta, també de ferro.

La combustió de la llenya feia que les flames s'enfilessin per entremig de les dues parets d'obra de què disposava el forn, espai lliure que rebia el nom de camisa. Una vegada que les flames arribaven al sostre o a la cúpula del forn, xocaven i després descendien novament, de manera que dispersaven totes les calories uniformement per l'interior del forn. Per fer el seguiment de la cuita del material, els forns disposaven d'un visor per on es podia veure el color dels materials, cosa que indicava en quin moment del procés estava.

Aleró del forn de l'empresa Font de la Bisbal.

Els constructors de les xemeneies també havien de preveure els elements de ferro que necessitarien: el nombre d'argolles metàl·liques per subjectar el fust o les barnilles també de ferro, en el supòsit de construir una xemeneia segons el mètode d'embarnillat.

També s'havien d'encarregar de fer les escales anomenades *de gat*, que tant hem vist collades a la paret interna de la xemeneia com a l'externa, i acomplien la funció de permetre pujar a la sortida de fums en cas de necessitat per fer-hi alguna reparació o retirar-ne l'excés de sutge.

Les escales de gat exteriors de la xemeneia Sitap de Palamós.

El fonament, que era el primer que havien de fer, era bàsic per sostenir l'estructura i la profunditat podia depen-

dre de les característiques del terreny,. Per posar un exemple, la xemeneia de la bòbila Almirall de Terrassa té 63 metres d'alçada i suporta una carga de 570 tones. Suposem que una xemeneia fa 20 metres. S'hauria de calcular un pes de tones. A Canapost hi ha una xemeneia, la de la bòbila Llensa, que a fi d'evitar el fonament van assentar la xemeneia directament a sobre d'una roca del terreny.

El mestre d'obres Leandre Casamajor explicava un sistema senzill que els orientava a l'hora de saber si el clot del fonament era prou profund,. Tiraven des de dalt la superfície del terreny un roc a la fossa, i si restava en part ensorrat era senyal que el terreny encara no era prou estable. En canvi, si la pedra restava tota ella exposada, era senyal que el terreny era ferm.

Base de la xemeneia i el túnel de tiratge de Latasa de la Bisbal. Imatge cedida per Enric Latasa, a qui estem molt agraïts

El túnel de tiratge, com dèiem, havia de tenir la distància adequada entre la sortida del forn fins a la base de la xemeneia. No sempre es pot disposar d'una imatge com la que presentem, cedida per Enric Latasa, en què s'observa clarament la unió del conducte de tiratge amb la base de la xemeneia. Es veu com la concavitat de la paret que dèiem permetia dispersar millor les calories per la mateixa estructura circular de la xemeneia. Aquesta imatge és d'un valor poques vegades documentat.

La bastida era un altre dels elements de gran preeminència, especialment per a la seguretat dels treballadors. La feien usant troncs d'arbres força llargs que anomenaven *antenes*, on lligaven taulons de fusta que servien de plataforma de treball amb cordes. També hi empraven brides i llibants, i reforçaven el conjunt formant un entramat de llistons posats en forma de X. Tot el conjunt l'acabaven d'enfortir col·locant cordes que feien la funció de tensors.

A partir d'una determinada alçada, uns 10 metres, la bastida la feien a l'interior de la xemeneia col·locant-hi uns taulons que se sostenien sobre la mateixa obra uns centímetres més avall d'on reballaven. David Pujol explica que consistia en dues plataformes en què en una s'hi posava el mestre d'obres, que sempre tenia a l'abast el taulaplom, i l'altre era per al manobre. Cada uns quants metres canviaven la bastida de lloc.[3] Se-

[3] Pujol Fabrellas, David. «Artistes del taulaplom. A l'avi David», *El Drac*, núm. 8, desembre del 1989. Aquest article, com diu l'autor, va ser un petit homenatge al seu avi.

gons algunes imatges, s'ha vist que, recolzat sobre la paret circular de la xemeneia, s'hi col·locava un trípode amb una politja que els servia per pujar el material. Un paleta explicava que en una ocasió el material que pujaven amb la corriola va impactar per sota del tauló i va anar just de no tenir un accident.

El morter amb les proporcions de calç, sorra i ciment pòrtland tenia molta importància. Un manobre explicava que el mestre d'obres era qui els indicava per a cada tram les proporciones que havien de posar d'aquests materials. Era important que l'estructura tingués un cert grau de flexibilitat perquè li permetés fer l'oscil·lació o flexopandeig que qualsevol estructura vertical ha de tenir.

Sovint s'ha comentat que no tots els paletes disposaven de les condicions adequades per ser tolerants al vertigen i al balanceig d'aquestes estructures verticals.

Bastida on es veuen les antenes, els taulons, les lligadures i els tensors formant una estructura en forma de X.

Bisbal d'Empordà

Quan l'any 2000 vam fer la crònica que tractava de 17 xemeneies industrials de la Bisbal,[4] ens vàrem deixar de donar una informació de les xemeneies Maruny, Francisco Pérez, Vila Clara i Jaume Llenas ja que eren en un lloc poc visible i no vàrem tenir ocasió de localitzar-les. En aquesta ocasió sí que les donarem a conèixer.

El nombre total de xemeneies que preserva la Bisbal són 21, la majoria corresponents a antigues fàbriques de ceràmica i tallers artesanals. Actualment acompleixen la funció de penyores, que ens recorden una de les activitats artístiques i creatives predominats dels bisbalencs, com la manipulació de l'argila, i d'on n'han sortit una gran varietat d'objectes d'ús pràctic i domèstic, per a

[4] Masana Ribas, Rosa M. «Les xemeneies industrials de la Bisbal», *El Drac*, número de l'any 2000. També estan incloses a la Viquipèdia.

la decoració i també com a ornament d'immobles. No és en va que la Bisbal s'ha guanyat l'apel·latiu de capital de la ceràmica del Baix Empordà.

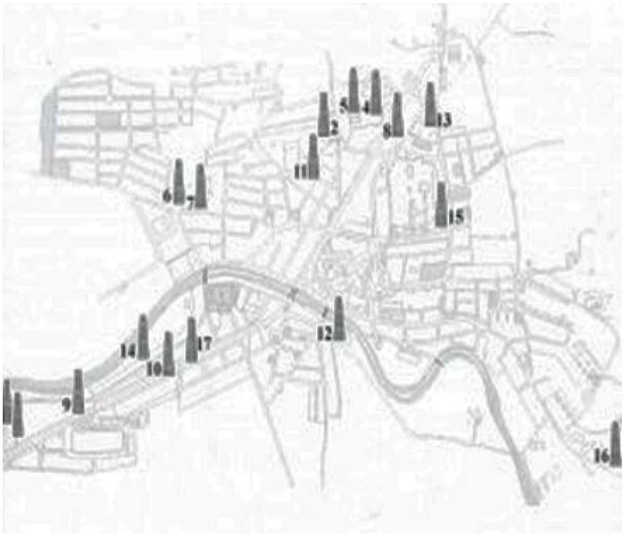

Esquema de la situació de les xemeneies industrials de la Bisbal.

En aquest plànol que presentem consten les xemeneies que tot seguit esmentaren.

L’esborrany el va fer l’autora, i el disseny, els Serveis Tècnics d’Urbanisme de l’Ajuntament de la Bisbal.

Les xemeneies són les següents:

1 Fàbrica Sirvent

2, 3 Fàbrica Coromina

4, 5 Terracota Museu

6, 7 Ceràmiques Bosch

8 Ceràmiques Díaz Costa

9 Antiga Fàbrica Salvà

10 Antiga Fàbrica La Estrella

11 Indústries Brancós

12 Ceràmiques Puigdemont

13 Antiga Fàbrica Latasa

14 Antiga Fàbrica Lloberas

15 Antiga Fàbrica La Empordanesa

16 Antiga Fàbrica Emili Pons

17 El Rissec

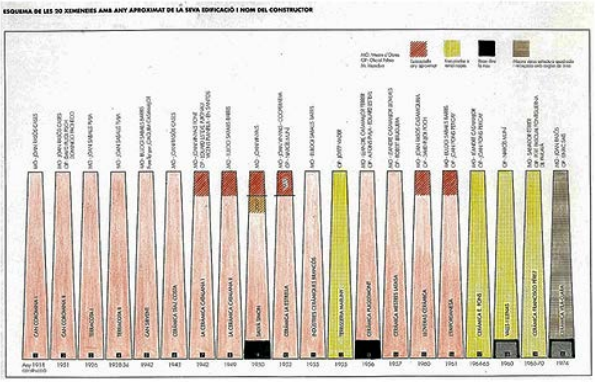

Esquema fet per l'autora.

Presentem també un esquema de requadres de lectura que ens indica alguna de les particularitats que tenien les xemeneies. Així, per exemple, el color vermell és indicatiu que la xemeneia ha estat escapçada per evitar possibles accidents; el color groc vol dir que disposa d'un fust enrajolat, no fet amb els

clàssics maons aplantillats; el color marró, que es tracta d'una xemeneia feta de totxos habituals, i la zona del sòcol, marcada de color negre, indica que la xemeneia neix de dins la mateixa nau fabril.[5, 6]

[5] *Masana Ribas, Rosa M.* «Els constructors de les xemeneies de la Bisbal», *Daba,* número 5, any 2009.
[6] Podem disposar de més informació a: https://xac.gencat.cat/permalink/eb37e8de-423f-11e4-a35e-000c296817af.

La xemeneia de la fàbrica Sirvent

Aquesta xemeneia està situada al carrer Indústria, número 7, i segons la matrícula industrial dipositada a l'Arxiu Comarcal de la Bisbal, consta que l'empresa estava activa l'any 1897. L'obra va ser feta pel mestre d'obres Eulogi Saballs i el seu equip de paletes.

Aparentment, i des de lluny, sembla que el pas del temps n'ha afectat poc la verticalitat ja que possiblement fa més de 20 metres d'alçada. L'empresa va funcionar fins al 4 d'octubre del 2000. Poc temps abans d'aquesta data se l'havia vist fumejar.

Xemeneia Sirvent

Una altra perspectiva de la xemeneia Sirvent.

Aquesta xemeneia disposa d'un pedestal rodó que continua amb un fust lleugerament troncocònic reforçat per 12 anelles desproveïdes del mecanisme de fixació del cèrcol i estan numerades.[7] No disposa de corona. El coronament final consisteix en una filera simple de maons sense la presència del clàssic collarí de reforç. Desconeixem si era així des del principi.

[7] La numeració es feia d'acord amb la mida del perímetre de la xemeneia troncocònica, o sigui de cada tram on havia de ser col·locada. A l'anterior article de David Pujol publicat a la revista *El Drac* podem veure una imatge de com els paletes fan pujar una argolla a dalt de l'obra.

Les dues xemeneies de fàbrica Coromina i Cia

La fàbrica Coromina, segons Joan Coromina *Coro*, va ser fundada pel seu oncle, Alfons Coromina Figueres. Inicialment era ubicada al terreny on ara hi ha el Museu de la Ceràmica Terracota, fins que cap al 1918 l'empresa va ser traslladada al carrer de l'Aigüeta número 216. Es pot dir que aquesta empresa va gaudir d'una gran activitat productiva en el decurs de vuitanta anys, fins que va tancar portes el 2007.[8]

Les dues xemeneies Coromina. Imatge David Pujol Fabrellas.

[8] La Coromina tanca l'any 2007.*http://www.rosammasana.com/?p=11689*

La primera de les dues xemeneies va ser construïda l'any 1918, i així ens ho va confirmar el senyor Joan Turbau, perquè deia que ell va nàixer l'any 1914 i quan l'estaven construint tenia quatre anys.

El projecte de l'obra va ser fet per Joan Bautista Coromina, que feia classes de dibuix en una acadèmia de Palafrugell. L'edificació va anar a càrrec del mestre d'obres Joan Rasós Casas i el seu equip de paletes.

És possible que la segona xemeneia de l'empresa també fos construïda per l'equip Rasos Casas, ja que una de les particularitats d'una de les xemeneies era la decoració dels cercles metàl·lics de reforç amb uns escarabats fets de ceràmica i de color blau a cada un dels quatre punts cardinals. Hi havia la dita que «els escarabats fugien del foc» perquè tots caminaven cap amunt. Aquesta decoració ens pot suggerir que la xemeneia no va ser construïda sola-ment com a necessitat funcional, sinó

que també se li va voler donar un toc d'artesania, de creativitat, que concordava amb el tarannà dels terrissers bisbalencs de principis del segle XX i amb la vena artística dels Coromina.[9] El pas del temps ha fet, però, que s'anessin perdent aquestes peces decoratives.

Les dues xemeneies Coromina.

En una imatge d'aquesta fàbrica s'observa un munt de llenya destinada a fer funcionar els dos forns que disposava l'empresa. A Internet podem localitzar un article en què es veu el tipus de materials que fabricava més modernament l'empresa. Cal dir també que la

[9] Alguns dibuixos de Joan Coromina *Coro* a http://www.rosammasana.com/?p=6686.

Coromina disposava d'una sirena que tenia la funció d'avisar els treballadors de l'entrada i la sortida de l'empresa. Actualment aquesta sirena és propietat de l'empresari Àngel Mir de la Bisbal, que la va arranjar i la fa sonar cada dia.[10]

[10] Masana Ribas, Rosa M. «La sirena de can Coromina ara toca des de can Mir»: *http://www.rosammasana.com/?p=11228*. Hi ha un vídeo on se'n pot escoltar el so.

Les dues xemeneies de Terracotta, actual Museu de la Ceràmica

Aquest indret on ara hi ha el Museu Terracotta té força tradició ceramista perquè primer hi havia hagut una petita empresa que es diu que per coure el material empraven un forn morú. Més endavant va comprar aquest taller i el terreny Alfons Coromina, que el destinà a la producció d'elements de ceràmica i, posteriorment, els 5.467 m^2 que en total que feien terreny i empresa els va comprar Salvador Fuster, per continuar amb la mateixa activitat. L'any 1928 va ser creada la societat Terracota-Fuster. Alguns bisbalencs han comentat que Terracota va començar a funcionar l'any de l'Exposició Internacional de Barcelona, o sigui el 1929.

Durant el funcionament d'aquestes empreses, i gràcies a una fotografia feta per Emili Casas, hem pogut observar que abans disposava d'una xemeneia d'estructura quadrangular, tant de la peanya com del fust.

És fàcil suposar que la devien haver d'enderrocar completament a causa del deteriorament, ja que les estructures que disposen de superfícies angulars han de suportar més pressió aeròbica.

L'antiga xemeneia estava situada al lloc més pròxim de l'entrada al Museu i és possible que, si el conducte de tiratge i l'assentament s'haguessin trobat en bones condicions, haguessin construït la nova xemeneia a sobre d'aquestes estructures.

Quan es va fer aquest article, les dues xemeneies de què disposava l'empresa Terracotta presentaven algunes fissures des de la meitat del fust fins a la part distal. S'ha comptabilitzat que disposa de tretze cèrcols metàl·lics que ajuden a reforçar-la per suportar les incidències meteorològiques.

La segona xemeneia de Terracota està situada a la part més interna de la fàbrica, a la zona est. Presenta una base rodona i un fust troncocònic reforçat per catorze anelles metàl·liques de dos cossos units per uns tensors, estil emprat també a les xemeneies Bosch, Latasa i Puigdemont. Es manté en l'estat original, cosa que ens permet observar el capitell enfortit per una cornisa de maons, com s'acostumava a fer en totes les xemeneies ja que era una zona susceptible al desgast.

Algun anellat superior fet amb sardinells de maons més petits, el podem veure a les fotos de les xemeneies Coromina, Lloberas, Bosch i L'Empordanesa.

Aquesta peça valorada a distància sembla que també necessitaria un petit arranjament. Finalment, aquests treballs d'acomodació o restauració van ser fets, i ara es pot gaudir de dues peces ben consolidades i agradables a la vista.

Aquesta xemeneia va ser construïda per Eulogi Saballs. Són diversos els bisbalencs que recorden el tràgic esdeveniment: mentre edificaven la xemeneia, una nit que va començar a ploure amb ganes i Pere Saballs, fill del mestre d'obres, va dir al seu pare: «Vaig a tapar la xemeneia perquè no entri aigua a dins». El pare el va advertir dient-li: «Ves, però vigila perquè els taulons, si són molls, rellisquen».

Cèrcols de subjecció de les xemeneies on es poden observar els cargols de tensió i també els maons aplantillat.

L'advertiment va semblar una presumpció, perquè malauradament l'avís del pare no va ser suficient per evitar que el fill rellisqués i caigués al buit des d'un tram bastant alt de la xemeneia, cosa que va fer que perdés la vida en plena joventut, per a desgràcia de tots els seus éssers estimats.

Segons alguns comentaris basats en les experiències en obres, es diu que de tant en tant, en una obra d'envergadura, sempre hi ha algun treballador que hi perd la vida. D'aquí que també es digui que quan la finalitzen, si tot ha anat bé i no hi ha hagut cap accident, es col·loqui al capdamunt de l'obra una senyera.

El Museu Terracotta, durant els dies 25 i 26 de setembre del 2010, va organitzar uns actes emmarcats dins Les Jornades Europees del Patrimoni 2010, entre les quals hi constava una sortida amb bicicleta per visitar les diverses xemeneies del municipi.

Industrial ceràmiques Bosch, SA, coneguda també per La Catalana

La fàbrica Bosch està situada al carrer Jaume II, xamfrà amb el carrer Canigó, i va estar activa fins al inicis de la dècada de l'any 2000. Disposa de dues xemeneies fetes de maons aplantillats. La que està situada més al nord de la nau té una base rodona que es veu reforçada per una anella metàl·lica i continua amb un fust cònic poc accentuat previst de dotze o tretze anelles de subjecció de ferro.

Entrada principal de la fàbrica Bosch.

L’altra xemeneia és de configuració força semblant a l’anterior, inclòs l’estil de la coronació; per tant és possible que fossin edificades pel mateix contractista d’obres.

D’acord amb el que ens n’han dit algunes persones, les xemeneies van ser edificades pel mestre d’obres Joan Saballs, si bé d’altres ens han confirmat que possiblement les va fer Leandre Casamajor envers el 1949.

Treballadors de la Bosch.
Imatge cedida Paco Tejero.

Aproximadament l'any 1996, les dues xemeneies van haver de ser escapçades en una part del tram superior pròxim a la sortida de fums, que com hem comentat era el lloc més susceptible de presentar algun tipus de patologia per les inclemències del temps, la dissociació tèrmica i els gasos corrosius.

Vàrem estar de sort a poder passar pel lloc on hi ha l'antiga empresa Bosch i observar com els paletes, amb ajut d'una gran grua, arranjaven les xemeneies. Ara ens és un valuós document gràfic.

Xemeneies Bosch II. Imatges de l'arranjament de les xemeneies Bosch en temps diferents durant la dècada dels anys 2000.

Ceràmiques Díaz Costa

On actualment hi ha la xemeneia, és una botiga de ceràmica del carrer 6 d'Octubre, quasi al llindar del municipi de Vulpellac. Es diu que va ser construïda per Joan Rasós i el seu equip de paletes aproximadament l'any 1943.

Basant-nos en aquesta imatge que presentem, podem afirmar que estem davant d'una peça bastant peculiar en el món de les xemeneies perquè es tracta de dues peces sobreposades.

És possible que s'hagués hagut d'escapçar un tram de la xemeneia primitiva, de manera que la part que restava en peu no podia tenir el grau de tiratge que es necessitava. Aquesta seria la justificació que mostri dos nivells diferenciats de talussos.

Els primers metres presenten un fust de perímetre bastant llarg, no així a la part

reconstruïda, que arranca per sobre d'una mena de cornisa formada per l'estructura primitiva de la xemeneia. Van dissimular el canvi de gruix perimetral utilitzant l'espai com a expositor d'elements de ceràmica, fet molt creatiu que li atorga una personalitat peculiar i singularitat dins el món de les xemeneies industrials.

Xemeneia Díaz Costa.

L'única xemeneia que sabem va ser guarnida exteriorment va ser la Coromina, amb uns escarabats que s'enfilaven cap amunt

La xemeneia de l’antiga fàbrica Salvà, coneguda per Can Blanch

Aquesta peça està situada al carrer de l’Aigüeta número 176, i després que l’empresa hagués tancat portes, les dependències van ser ocupades com a magatzem per l’antiquari Josep Rusiñol i més endavant, fins a l’actualitat, per Morera, una botiga de productes del camp.

Xemeneia Salvà.

Lluís Salvà em va comentar que aquesta xemeneia va ser una de les més altes de la Bisbal, fet que confirma el voluminós perímetre del fust d’estructura circular.

Va ser construïda abans de l'any 1952 per Joan Vinyals i el seu equip de paletes. Recordem que els càlculs sobre la capacitat de tiratge que havia de tenir la xemeneia estaven relacionats amb el cubicatge intern del forn de flama invertida. Indirectament, l'envergadura de la xemeneia ens mostra que l'empresa devia disposar d'un forn molt potent.

El fet ens el va confirmar el mestre d'obres Joan Vinyals, que ens va explicar un sistema molt simple que tenien per saber si la xemeneia, a mesura que l'edificaven, tenia bon tiratge. Consistia a deixar caure la cendra de les fàries que sovint fumaven els constructors per l'ull de la xemeneia. Si la cendra pujava amb força cap amunt, era senyal que hi havia bon corrent d'aire propulsor. Física experimental lliure de complicats càlculs, va comentar.

Un paleta que intervenia a les obres d'arranjament d'aquesta peça ens va fer l'observació següent: que el foc es comporta com l'aigua i que, si les fla-

mes durant el trajecte impacten contra estructures anguloses, es desvien de manera aleatòria, incontrolable. D'aquí que els túnels de tiratge en el sector que comunicava amb la xemeneia estigués proveït d'una estructura còncava, on arrancava la xemeneia, ja que així s'afavoria l'impuls del fum cap amunt.

La xemeneia Salvà acabada de restaurar mostrant una coronació estètica.

La xemeneia de l’antiga fabrica L’Estrella

La xemeneia L’Estrella està situada al carrer de l’Aigüeta, número 110, on actualment hi ha la botiga de ceràmica Terra i Foc, propietat de Dolors Serra. El que podem observar de la xemeneia en aquests moments és aproximadament un terç de la totalitat.

Xemeneia L’Estrella.

Està ubicada a la nau de l'edifici, fet que només ens permet visualitzar-ne uns 6 metres des de l'exterior.

D'acord amb una conversa mantinguda amb Lluís Salvà, la xemeneia va ser construïda l'any 1952 per una cooperativa dirigida pel mestre d'obres Joan Vinyals, comentari que concorda amb el que es deia a la Bisbal, que hi havia un col·lectiu de paletes formats, entre d'altres, per Joan Vinyals, Joan Saballs, Lluís Bahí i Muní.

Les xemeneies El Rissec i L'Estrella a pocs metres l'una de l'altra.

Revisats els documents de Matrícula Industrial, s'ha vist que l'any 1931 existia la Sociedad Obras y Construcciones com un col·lectiu de paletes. Més endavant, l'any 1940, també hi consta inscrita la Col·lectivitat Ram de la Construcció. Desconeixem si es tractava del mateix grup amb diferents noms o si eren dos col·lectius diferents, però sí que sabem que a aquestes agrupacions popularment se les anomenava amb el mot *bolxevics*, possiblement per aquesta nova manera d'organitzar-se formant un col·lectiu.

D'aquesta xemeneia se n'havien conservat plànols, però la gran riuada de l'any 1970 els va malmetre a causa de la inundació dels edificis del carrer de l'Aigüeta.

La xemeneia d'Indústries Ceràmiques Brancós, SA

Aquesta empresa continua activa i està situada al carrer de la Indústria xamfrà amb el carrer Garbí. No es segur, però, segons algunes opinions, va ser construïda per Eulogi Saballs.

És de configuració troncocònica i s'observa en bones condicions tant al fust com a la part de la corona, tot i que està situada a un lloc poc preservat de les tramuntanades.

Un aspecte que ens fa considerar que era una xemeneia construïda amb bones garanties és que posteriorment s'hi va afegir un sistema de tiratge forçat,

com podem veure a la imatge que presentem, adaptació que en ocasions s'ha vist que han escurçat la vida de la xemeneia per no haver estat inicialment concebuda per suportar un tiratge de caràcter artificial.

Possiblement les escales de gat interiors estan col·locades formant una espiral, com comentava David Pujol, que afirma que es posaven d'aquesta manera per evitar la deformació del fust.

Sistema de tensors de les argolles de reforç de la xemeneia.

La xemeneia de Ceràmiques Puigdemont

La fàbrica Puigdemont esta situada al carrer del Pont, número 1, indret a tocar al llit del riu Daró, i va estar activa fins a la dècada dels anys 2000, tot i que la xemeneia en aquests temps no funcionava.

Xemeneia Puigdemont.

Segons explicava Ramon Romaguera, aquesta xemeneia fa uns 23 metres d'alçada i va ser construïda pel metre d'obres Leandre Casamajor vers l'any 1956. És de configuració troncocònica i està ben conservada i subjectada amb tretze anelles metàl·liques. La base de la xemeneia està assentada dins la nau fabril.

No s’observa coronada amb maons d’enfortiment. Sembla que aquest estil d’acabament era bastant emprat pel mestre Casamajor, perquè la segona xemeneia Latasa, feta també per ell, mostra el mateix acabament.

La xemeneia de la fàbrica Latasa

Esmenten la xemeneia Latasa en singular perquè la que veiem més petita a la fotografia ara és inexistent. D'aquesta fàbrica, a més de la xemeneia, en resten unes petites naus que són emprades com a tallers. La xemeneia Latasa és la primera que ens dona la benvinguda a la Bisbal quan hi arribem en sentit des de Palamós, ja que la seva alçada és visible des de diversos indrets.

Les dues xemeneies Latasa.
Imatge cedida per Enric Latasa.

La primitiva xemeneia de menys alçada va ser enderrocada, tot i que sembla que estava ben preservada, si bé potser no disposava de prou tiratge per a les funcions que havia de fer.

La segona xemeneia que s'observa al davant d'una acàcia ens mostra uns collarets de reforç molt lluminosos, fet que indica va ser construïda feia poc. Veiem que el fotògraf possiblement va haver d'inclinar l'angle de la càmera per intentar obtenir una imatge integral de la xemeneia.

Vàrem trobem inscrita per primera vegada aquesta empresa a la Matrícula Industrial l'any 1957, i amb aquest més de mig segle que ha estat dempeus observem que ha perdut una part de l'alineació respecte al pla del terra, de manera que s'inclina vers el costat oest.

La xemeneia de la fàbrica Lloberas

Vàrem aconseguir veure aquesta xemeneia en activitat quan acomplia la funció de succionar els fums generats per la combustió dels forns. Està situada al carrer del Paral·lel, més cap al nord d'on hi ha L'Estrella, una altra fàbrica de ceràmica, encara que aquesta, es diu, no és la primitiva fàbrica que hi havia anys enrere a la Bisbal i que també rebia el nom de L'Estrella.

La xemeneia Lloberas fumejant.

La fàbrica Lloberas va estar activa fins aproximadament l'any 1994. Josep Lloberas, fill de l'erudit historiador local de la Bisbal, Pere Lloberas, explica que aquesta xemeneia feia anar tres forns que coïen el cairó de paviment vermell i rajola vidriada.

Base de la xemeneia Lloberas.

Si bé aquesta xemeneia disposava d'una coronació reforçada, se'n van haver d'enderrocar uns 3 metres pel perill que es pogués desprendre algun fragment de la part superior.

En un article, David Pujol ens va fer saber que la Lloberas l'estava construint als anys seixanta el seu avi, que era mestre d'obres, David Pujol. També hi va també intervenir Joan Rasós, un altre mestre del taulaplom que era cunyat de l'historiador Pere Lloberas.

Construint el túnel de tiratge de la Lloberas. Imatge cedida per Joan Rasós.

La fotografia ens permet observar com els constructors edificaven un túnel de tiratge dotant-lo d'un disseny semicircular a la part superior. Ho desconeixem però, sembla que van construir un ramal addicional al costat dret del conducte, qui sap si pensat per poder incorporar en un futur una segona xemeneia. Va ser una qüestió que en el seu moment no vàrem preguntar.

La xemeneia de la fàbrica L'Empordanesa o Ca l'Atmetller

Aquesta empresa està situada al carrer del Morró, paral·lel al carrer del Raig, i es dedicava a la fabricació de rajols mat vermells. Es va posar en funcionament vers l'any 1961.

Xemeneia de L'Empordanesa.

Inicialment ocupava una superfície de 3,300 m^2 i a partir de la urbanització de la zona va passar a ocupar-ne 700. La formaven set socis. Tres dels principals eren Alfons Atmetller, Albert Gironella i Emili Pons, que és ell qui ens va co-

mentar que encara guardava els motlles de fusta que els havia fet Alfons Matarrodona per elaborar els maons aplantillats que havien usat per edificar la xemeneia, de 24 metres.

Els maons per edificar la xemeneia van ser fets de terra cuita vermella per la fàbrica, que estava situada on ara hi ha els pisos de L'Atalaia, i l'empresa la formaven trenta-un socis.

A la Matricula de la Contribució Industrial de l'any 1952 l'hem localitzat amb el nom de Cooperativa de Alfareros. Emili Pons ens comenta que recorda com aquesta cooperativa disposava de tres forns moruns que feien funcionar emprant feixines de bruc i arboç. Unes brigades especials formades per homes s'encarregaven d'anar al bosc de les Gavarres a preparar les feixines.

La xemeneia L'Empordanesa va haver de ser escapçada uns 4 metres perquè presentava desperfectes en el tram dis-

tal. Vàrem poder observar les obres d'arranjament un temps abans que fos edificat el bloc de pisos que ocupen el lloc de l'empresa.

Van ser l'empleat tècnic de grua Àngel Vilar i els paletes Joan Torres i Joan Linares amb qui vàrem tenir ocasió de mesurar alguns dels maons aplantillats que havien extret de l'estructura. Els uns feien 24 × 15 × 9,5; d'altres 28 × 14,5 × 9,5, i uns tercers 19 × 14,5 × 9,5. El més petit que vàrem mesurar devia pertànyer a la part més superior i feia 16 × 14,6 × 10.

Les escales metàl·liques de gat feien 40 × 24 centímetres i, dels tres cèrcols que van retirar, el més petit feia 1 metre de diàmetre, o sigui que hi havia poca diferència amb la mida de la boca o sortida de fums. Aquesta xemeneia va ser construïda per Eulogi Saballs i David Pujol.

La xemeneia de la fàbrica Emili Pons

Xemeneia Emili Pons.

Segons informació de la família Pons, Alfons Ametller, Albert Gironella i Emili Pons van iniciar l'empresa cap a l'any 1961 i està situada a la carretera de Calonge.

La seva producció consistia a fer rajola catalana mat de diverses mides, trencaaigües, plaquetes i sòcols, productes molt sol·licitats a l'estranger, especialment a Portugal.

A primera vista, el que destaca d'aquesta peça és que no està feta com les que hem vist fins ara. Emili Pons opina que la van construir a consciència els paletes Leandre Casamajor, Joan Pericay i el seu germà. Com podem ob-

servar, posseeix una base circular collada amb dos cercles, no gaire alta, que continua amb un fust cònic que s'enlaira fins a uns 24 metres.

La principal particularitat d'aquesta xemeneia és que en l'edificació no s'han emprat els maons tradicionals, sinó que s'ha usat la rajoleta posada a l'estil de l'enrajolat clàssic, una passada per dins i una per fora, al mig un barnillatge de ferro, i posteriorment omplert de formigó. És per això que observem la superfície externa de la xemeneia rugosa i que s'insinua el lloc on estava collat el rajol. La darrera tasca a fer era remolinar el fust i fins i tot posar-hi unes capes de pintura blanca per tapar la porositat dels materials, cosa que en aquesta peça no es va acabar de fer.

Per la rodalia de la Bisbal hi ha quatre o cinc exemplars fets seguint aquest estil, amb la variant que uns conserven els rajols i els altres han estat remolinats.

La xemeneia El Rissec

Xemeneia El Rissec.

Està situada a l'agradable pati interior de la botiga El Rissec Val i Llenas, del carrer de la Aigüeta números 94 al 102. Fou construïda amb una tècnica diferent de les xemeneies clàssiques. Podríem dir que és més similar a la d'Emili Pons, tot i que no se n'observen els rajols i sí l'estructura remolinada i pintada de blanc inclosa la base circular de 1,98 metres d'alçada. Emprant per primera vegada el mediador Cristen Mira de 2 metres, hem pogut saber que aquesta peça fa uns 12 metres d'alçada.

Hi ha qui pensa, i així ho ha manifestat, que aquest tiratge o xemeneia pertanyia a l'antiga fàbrica L'Estrella, però fins ara no ho he pogut confirmar. Per situar-nos, esmentaré que la xemeneia de L'Estrella està ubicada al número 110 del carrer de l'Aigüeta; la botiga de ceràmica El Rissec als números del 94 al 102, i entremig hi ha tres cases amb els números 104,106 i 108. Per tant, és possible que tot aquest recinte pertanyés a la mateixa empresa, una qüestió que s'hauria de investigar.

Xemeneia Maruny

Xemeneia Maruny.

La terrissera Antoni Maruny era una empresa ceramista que estava especialitzada en la creació complements per a la construcció com ara teules i canonades. També feia tot tipus de peces decoratives. Va mantenir l'activitat fabril fins a l'any 2011. La xemeneia va ser construïda pels volts de l'any 1955 a càrrec de l'oficial paleta Josep Viader i està situada al carrer del Pedró número 122.

La senyora Remei Maruny Bruguera, vídua d'Eliseu Martí, explica que el seu pare va fer construir la fàbrica quan es

va dissoldre la Unió de Terrisses. Quan el pare va faltar, va continuar el negoci un germà seu, Francesc Maruny, i actualment s'ocupa del negoci Antoni Maruny, fill de Francesc.

També comenta que el forn abans funcionava amb feixines i posteriorment amb estelles de llenya.

Per primera vegada veiem que aquesta xemeneia està feta de manera diferent de les vistes fins ara. Presenta un acabat del fust amb el sistema de remolinat amb morter, tècnica que més endavant veurem que ha estat emprada en altres xemeneies. Consistia a crear l'estructura amb rajols o altres tipus de materials, i a la zona de la camisa —espai que quedava entre la paret interna i externa de la xemeneia—, s'hi col·locaven diverses barnilles o cables de ferro en sentit vertical, i també de vegades de circulars en forma d'anella, que feien la funció d'aconseguir més solidesa de l'estructura. Finalment, el fust era remolinat amb morter i sovint

també es pintava per impermeabilitzar la porositat dels materials. El color escollit de pintura era el blanc.

La Maruny, a més, està reforçada per sis cèrcols metàl·lics externs i la sortida de fums finalitza sense coronació, però amb disposició del material de la corona de manera que fa pendent cap al terra per facilitar el lliscament de l'aigua de la pluja.

Xemeneia Francisco Pérez

Xemeneia Francisco Pérez.

L'empresa de ceràmica Francisco Pérez, que actualment no funciona, està situada a la carretera de Calonge i bastant distanciada del nucli poblacional de la Bisbal. Es considera que la xemeneia va ser edificada entre els anys 1965-1970 pel mestre d'obres Salvador Ferrer i l'oficial paleta Pere Pascual Fontguerna.

Està feta amb el sistema d'embarnillat i remolinat, i presenta una lleugera coronació amb un sardinell de maons. Es calcula que fa uns 12 metres d'alçada i preserva el fust en bon estat.

Xemeneia Vilaclara

L’empresa de ceràmica Vila Clara la va fundar l’any 1950 per Josep Vila Clara i està situada al carrer 6 d’Octubre número 27. Al principi feien servir un forn i una xemeneia que els havia construït Joaquim Casamajor.

L’empresa es va especialitzar en la producció de ceràmica decorativa i també d’ús domèstic, com ara l’elaboració per encàrrec vaixelles i jocs de cafè, entre d’altres elements de la llar.

Xemeneia Vilaclara.

L’any 1974 el mestre d’obres Joan Rasós i el paleta Enric Sais van edificar dins del mateix edifici, però a un indret diferent, un nou forn i xemeneia. Joan Vila-Clara, cognoms que es van ampliar amb un guió per poder-los citar conjuntament com s’havia fet sempre, explica que el forn circular de flama invertida feia uns 2,5 metres de diàmetre extern i que va ser el darrer d’aquestes característiques que es va construir a la Bisbal. Actualment resta en peu la xemeneia, que mostra un estil constructiu diferent de les vistes fins ara. La base i el fust són quadrats i està feta amb els clàssics maons emprats en la construcció de murs. Els quatre angles presenten un model de protecció format per escaires metàl·lics. El fust, en alguns trams, també s’observa enquadrat o reforçat per elements de ferro, i finalitza formant uns graus de talús. La base està situada a dins del taller.

Xemeneia Jaume Llenas

Aquesta xemeneia la van construir el mestre d'obres Joan Rasós i el seu equip de paletes l'any 1954, segons consta en una inscripció que hi ha en un lateral de la base. Està situada tocant una paret mitjanera corresponent al cantó sud de la nau, emplaçament que permet deixar lliure l'antic espai fabril, que actualment s'utilitza de magatzem.

La base arranca de dins un recinte semicobert que fa uns 3 metres d'alt i continua cap a l'exterior amb una altura aproximada de 6 metres. En total, calculem a simple vista que deu fer uns 9 metres d'alt.

El fust és de morfologia quadrada i presenta un lleuger talús del fust d'aproximadament un 1,5%. Per edificar-la, van emprar els clàssics maons de terra cuita vermella que s'utilitzen per a la construcció d'edificis; per tant, no van haver de ser elaborats exprés, com

s'hauria hagut de fer si la xemeneia hagués estat dissenyada de forma troncocònica.

Xemeneia Jaume Llenas (part exterior).

Xemeneia Jaume Llenas (part exterior).

Quan no existia la tracció mecànica de succió dels fums produïts pels forns o per les calderes de vapor, com era el cas, era important que la xemeneia fos

d’estructura circular per, d’aquesta manera, facilitar més la fluïdesa dels gasos de la combustió.

L’estructura de la corona, en consonància, és quadrada i feta formant un lleuger voladís on per sobre hi ha incorporades dues passades més de maons que sobresurten uns centímetres del primer reforç. Per sobre d’aquest continua el darrer tram de la xemeneia, fet de quatre rengleres de maons, estructures que tenen la funció de donar més solidesa a aquesta zona, susceptible d’esberlar-se a causa de la dissociació tèrmica entre la temperatura interior de la peça i l’exterior, així com també dels gasos corrosius generats per la combustió. La corona també ajuda a repel·lir l’aigua de la pluja, o si més no evita que s’infiltri entre els materials. La xemeneia va deixar de funcionar l’any 2007.

Actualment, la sortida de fums de la xemeneia està tapada amb formigó i protegida per una placa metàl·lica d’acer que, vista des de sobre, presenta

una morfologia còncava i està sostinguda per quatre peus metàl·lics. Anteriorment, aquesta placa era de ferro i la van idear amb curvatura cap amunt per evitar que el fum trobés resistència a la sortida, i també per preservar-la de l'entrada d'aigua de la pluja.

Més aportacions de la xemeneia Jaume Llenas (conversa amb Jaume Llenas)

En altres articles que havíem fet relacionats amb les xemeneies industrials de la Bisbal, no havíem parlat de la xemeneia Llenas, ja que està situada en una part bastant interna d'una nau, motiu pel qual no era visible des del carrer. La particularitat d'aquesta xemeneia respecte de les altres és que pertanyia a una indústria del suro. La data d'obertura la situen a l'any 1893.

En Jaume ens explica que són quatre les generacions familiars que s'han dedicat a l'elaboració d'objectes de suro,

en especial taps. El besavi Lluís Llenas Font ja feia aquesta tasca artesanal al seu domicili, i des de l'any 1893 l'empresa consta inscrita al llibre de la Matrícula Industrial i de Comerç de la Bisbal i domiciliada al carrer del Pedró número 55, finca que comunica amb l'actual avinguda Prat de la Riba.

Imatge exposada que Jaume Llenas té al despatx de l'empresa. Museu del Suro de Palafrugell.

Jaume, el besnét, guarda una fotocòpia del document que dona fe de l'activitat empresarial familiar mantinguda al llarg de cent vint-i-dos anys.

El besavi va morir quan només tenia cinquanta-quatre anys i arran d'aquesta inesperada situació la seva muller, Pau-

la Carbó Puignau, va haver d'agafar les regnes del negoci. Segons ens diu el besnét Jaume, Paula era considerada una autèntica dona emprenedora.

Quan un fill d'aquest matrimoni, Jaume Llenas Carbó, va tenir l'edat, va emprendre el relleu empresarial de la seva mare i va procedir a fer algunes reformes a la fàbrica per aconseguir millorar la qualitat dels elements que fabricaven. Jaume es va casar amb Francesca Duran i un fill, Lluís Llenas Duran, amb el seu germà Francesc, van continuar desenvolupant les tasques fabrils sureres. Quan el pare i l'oncle de Jaume Llenas Mercader van morir, va ser ell qui a partir de l'any 1990 continuà gestionant l'activitat empresarial, sempre amb objectiu de procurar elaborar taps d'una qualitat excel·lent.

L'any 2008 va traslladar l'empresa al polígon industrial de Vulpellac.

Jaume explica que per aconseguir un bon producte s'havia de començar emprant una bona matèria primera, o sigui, procurant que el suro fos autòcton mediterrani perquè posseeix les propietats idònies, que el fan un dels millors dins els territoris surers. La singularitat del suro català és que el seu creixement és lent, més que no pas els dels terrenys humits, que ho fan amb rapidesa. El factor de creixement lent fa que el suro adquireixi més densitat i consistència, propietats que li atorguen una idoneïtat perfecta, que és la de tapar les ampolles de bons vins de reserva o de guardar amb la garantia que el pas dels anys no els faci perdre el segellat original.

Afirma que ell mateix, durant els mesos d'abril i maig, va a visitar diverses finques boscoses per triar els suros que considera més adequats per després dir als operaris a quins arbres han de llevar l'escorça. Aquesta activitat va precedida del pacte previ amb els corresponents propietaris del bosc. Per tant, podríem dir que Jaume continua fent des d'un

bon principi la tasca artesanal de donar forma a la matèria primera del suro, tal com ho feia el seu besavi.

Exporta a països com ara França, Itàlia, Anglaterra i Eslovènia, i fins i tot té un client a Nigèria.

Les dues xemeneies de Jaume Busquets

Per saber més coses de les xemeneies Busquets vàrem parlar amb Elvira Gil, casada amb Pere Busquets, i amb la seva filla Maria Busquets Gil, que residien a la zona on tenien la fàbrica al passatge del carrer Paral·lel de la Bisbal.

Maria Busquets va comentar que la tradició ceramista els venia de dues generacions enrere, del seu besavi, que tenia l'empresa des de finals de l'any 1800. Els besavis van tenir dos fills, Tomàs i Jaume, i va ser el petit qui continuà la tradició ceramista familiar.

Jaume va néixer l'any 1910 i quan tenia divuit anys va comprar la fàbrica propietat del terrisser Buduà, situada al passatge del Paral·lel.

Les dues xemeneies Busquets.

Expliquen que va ser també Jaume qui encarregà edificar els dos forns de flama invertida amb les respectives xemeneies. No ho recordaven segur, però pensaven que les obres les podrien haver fet Joan Rasos pare, o bé Joan Vinyals. constructors que havien intervingut a l'empresa. Una de les curiositats d'aquesta fàbrica era que el segon forn va ser construït amb forma quadrangular en lloc de circular, com la majoria de forns, i que la inventiva va ser de Jaume, que estava content de l'obra, perquè deia que disposava d'unes característiques que només ell entenia. Dissortadament, Jaume va

morir quan només tenia quaranta-un anys i l'empresa no va poder seguir la tradició familiar.

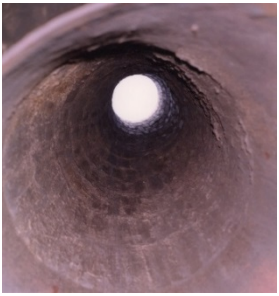

A la dreta, des de l'interior de la xemeneia Busquets.
A l'esquerra, interior del forn Busquets.

Una altra particularitat de l'empresa era que les dues xemeneies estaven bastant a prop dels forns, per tant, el conducte de tiratge havia de ser bastant curt, i que el recinte fabril disposava de tres nivells o zones de treball, formats per soterrani, planta baixa i pis. Les xemeneies eren a la planta baixa, i això ens va permetre fotografiar l'interior i el soterrani. Cal dir que no ens vam fixar en on podia estar assentada la xemeneia per fer la fotogra-

fia interna. Pensem que si la base hagués estat al primer pis, no hauria pogut suportar el pes de l'estructura. L'any 2017 aproximadament vam parlar amb Joan Batlle Bagués, gendre d'Elvira Gil i Pere Busquets, i ens va dir que havien hagut de demolir els forns i les xemeneies, sobretot aquestes perquè eren poc segures. Joan va preguntar:

—Saps què feien els del poble de Quart quan no se'ls volia encendre el forn perquè la xemeneia no tenia prou tiratge ?

—No —li vaig respondre.

—Doncs disparaven un tret d'escopeta de perdigons des de baix de la xemeneia cap amunt. Això m'ho havia explicat l'Elvira i en deien *Matar la guilla*.[11]

[11] S'anomena la guilla el gas de CO_2 o anhídrid carbònic que es forma en cavitats subterrànies com ara pous i coves mineres o naturals. Desconeixíem que aquest gas pogués formar-se a l'interior de les xemeneies industrials i del fet de *matar la guilla*.

Relació de xemeneies de la Bisbal que han estat arranjades

Si considerem que període d'edificació de les xemeneies industrial de la Bisbal, segons sabem, va ser des de l'any 1918 amb la primera que va edificar l'empresa Coromina fins a la darrera que es va edificar de Valls i Llenas- Rissec, als voltants del 1967, ens situa a un període de temps de quaranta-nou anys, gairebé mig segle, per la qual cosa no veiem que siguin excessives les patologies estructurals que algunes presenten o que mostraven, perquè algunes han estat arranjades. N'hi ha que eren morfològiques i s'han hagut de retallar uns metres del terç superior.

Alguns dels problemes estructurals que amb més freqüència han mostrat algunes xemeneies és que s'esbardellaven de la part superior o sortida de fums, ja que en aquesta zona de la corona és ho hi ha una dissociació tèrmica més acusada, o sigui entre la temperatura del

interior del fust i l'exterior. A més, també s'acumulen elements corrosius de la combustió.

La xemeneia Bosch amb despreniment d'una part de la corona.

La presència de fissures al fust és també una alteració que podem observar en algunes. Hi ha qui diu que en aquestes contrades de tramuntanades el temps no és beneficiós per a les xemeneies.

Joan Pons Pericay comenta que un factor d'interès per a la preservació de la xemeneia és la llargada del túnel de tiratge dels fums, perquè s'ha observat que un túnel llarg confereix més anys de

vida a la xemeneia ja que les altes temperatures sortides del forn no afectaven tan directament el fust. És per aquest motiu que també es procedia construir, a la base de la xemeneia, una doble renglera de maons refractaris per apaivagar els efectes de les excessives calories que hi arribaven.

Pons comenta que era important, per mantenir l'estructura en bon estat, posar les escales de ferro o de gat a l'interior de la xemeneia, de manera que formessin una espiral, o sigui que no fossin collades a una sola cara de la paret. D'aquesta manera s'evitaven les sobrecàrregues a un mateix sector.

En la imatge veiem una fissura important amb pèrdua de morter que unia els maons. Podria ser deguda a una filtració d'aigua.

Josep Lloveras Cànovas ens explica que un factor que va accelerar el deteriorament de les xemeneies va ser el fet de passar de cremar estelles de llenya a utilitzar el fuel en els forns ceràmics, ja que aquestes estructures no estaven pensades per a un increment accentuat de les calories.

Un altre fet que cal considerar, segons comentava el mestre d'obres Mariano Masana, és que era necessari tenir cura de la composició dels materials que havia de dur el morter, ja que s'havia de preparar amb les adequades proporcions de calç, sorra i pòrtland per donar les qualitats necessàries quant a resistència i flexibilitat de l'estructura, en concordança amb l'altura que se li volia donar.

La xemeneia de Ceràmiques Bosch o La Catalana

Aquesta empresa es troba al carrer Jaume II, xamfrà amb el carrer Canigó, i disposa de dues xemeneies que feien funcionar els respectius forns de flama invertida.

Va deixar d'estar activa a la dècada dels anys 2000, i amb el pas del temps les dues xemeneies de l'empresa es van veure afectada la part distal, a la zona de la sortida de fums. Com que es temia que fortuïtament es pogués desprendre algun fragment de material, tot i que la zona estava cercada, van optar per escapçar un tram de l'estructura de les dues xemeneies.

Les obres d'arranjament es van fer als voltants de l'any 1998 amb l'ajut d'una grua de grans dimensions. Van deixar el tall del fust simple sense el reforç original ja que no estava previst que tornés a funcionar.

Treballs d'escapçament de les xemeneies Bosch.

L'altra xemeneia Bosch

La xemeneia d’Emili Pons o L’Empordanesa

Aquesta fàbrica era al carrer del Morró, on avui hi ha un bloc de pisos que fan xamfrà amb l’avinguda Josep Irla.

La xemeneia va ser edificada entre el 1964 i el 1965 pel contractista d’obres Eulogi Saballs Barris i pel paleta Joan Pons Pericay. L’any 2000, coincidint amb la urbanització de la zona, van procedir a retallar el fust de L’Empordanesa uns 4 metres.

Inicialment deien que aquesta peça feia uns 24 metres, per la qual cosa van haver d’emprar una grua de grans dimensions per fer els treballs d’arranjament. Els operaris que van dur a terme la modificació de l’estructura van finalitzar l’obra dotant la xemeneia d’una senzilla coronació per donar-li un punt estètic semblant al seu històric.

L'Empordanesa
o Ca l'Atmetller.

Possiblement per aprofitar al màxim el terreny, la xemeneia no disposa d'un entorn lliure, sinó que està gairebé adherida al bloc d'habitatges.

La xemeneia Lloberas

La xemeneia de la fàbrica de ceràmica Lloberas està situada al carrer del Paral·lel i va ser construïda per Joan Rasós Casamiquela i David Pujol l'any 1960. Es considera que fa uns 22 metres d'alçada i estava concebuda per fer funcionar els tres forns ceràmics de l'empresa, motiu pel qual havia de disposar d'una confluència de túnels de tiratge.

Durant la dècada de l'any 2000 va ser escapçada una porció del tram superior perquè es desprenien fragments de maons que impactaven al teulat de la nau industrial. Josep Lloberes Cànovas explica que va aconsellar als paletes que rebaixessin el mínim possible la xemeneia i que evitessin tirar material a l'interior de la xemeneia, ja que es volia preservar intacta l'entrada del conducte de fums. Van deixar l'obra a tall simple, sense coronació.

La xemeneia Salvà

La xemeneia de l'antiga empresa de ceràmica Salvà, també coneguda com a Can Blanch, la trobem al carrer de l'Aigüeta número 176. Expliquen que era una de les xemeneies més altes de la Bisbal, amb uns 26 metres. Va ser construïda pels paletes de la Cooperativa de Joan Vinyals Font cap al 1950.

Es diu que fa uns anys la van haver de retallar tot i que no estava en funcionament, existia perquè hi havia el risc que es desprenguessin materials. Les naus d'aquesta fàbrica van ser utilitzades per antiquari Rosiñol, i actualment hi ha la botiga de productes agraris Morera.

Més recentment, s'han hagut de fer obres de reparació. Se n'ha responsabilitzat Construccions Baix Empordà i ha comptat amb l'assessorament de Joan Rasós Casamiquela, mestre d'obres ara inactiu, però amb una gran experiència amb aquest tipus d'estructures.

Xemeneia Salvà.

Com s'aprecia a les fotografies, per treballar van emprar un sistema reforçat de bastida metàl·lica que recorda les bastides de trocs i taulons d'anys enrere.

El tall superior el van finalitzar amb coronació i van emprar els maons originals, si bé van haver d'adaptar-los al tram de l'obra que donaven per acabada, o sigui al perímetre de la corona. Ho van fer amb ajut d'un disc elèctric per

tallar els totxos, i després els van polir usant una llima manual. Es pot dir que va ser un treball d'artesania.[12]

Cal dir que mentre era prop de l'obra mirant com treballaven els constructors, va passar un senyor que es va parar a contemplar aquell arranjament i va dir-los als paletes: «Nois, heu fet una bona feina». Se'ls va veure contents i agraïts.

D'esquerra a dreta, Jousef Taher, Enric Falgueras, Joan Rasós, el mestre d'obres, i Francesc Font.

[12] Per a més informació: Rosa M. Masana Ribas. «Xemeneies industrials de la Bisbal», *El Drac*, núm. 42, any 2000, pàg. 17-27. També podeu consultar: «Els constructors de la xemeneia de la bòbila Almirall de Terrassa» de la mateixa autora.

Joan Rasós, una clàssica xemeneia industrial feta de maons a Algèria al segle XXI[13]

Sinopsi
Construir un xemeneia industrial fent ús de maons de terracota pensàvem que era una tècnica només usada al segle XIX i fins a mitjans del segle XX, però no, encara avui en alguns països se segueixen construint.

L'empresa terrassenca Beralmar Tecnològic, SA, especialitzada en enginyeria i construcció de maquinària per a ceràmica estructural, va construir l'any 2012 a Algèria una bòbila on va incorporar una xemeneia industrial feta amb maons. La persona encarregada de dirigir aquesta obra va ser l'enginyer tècnic industrial Javier Pasamontes.

[13] Aquest article va ser publicat al diari digital *Totbisbal* el 14 de juliol del 2010.

El senyor Pasamontes, abans d'iniciar l'obra, es va voler assessorar sobre alguns aspectes tècnics de la construcció d'aquestes estructures històriques. A l'Oficina de Turisme de Terrassa li van suggerir que es posés en contacte amb mi, no perquè personalment hagués construït cap xemeneia, sinó perquè eren coneixedors que havia escrit algun article en què parlava de les xemeneies industrials, i també perquè disposava d'informació rebuda d'alguns mestres d'obres. [i]

Despatx de Joan Rasós.

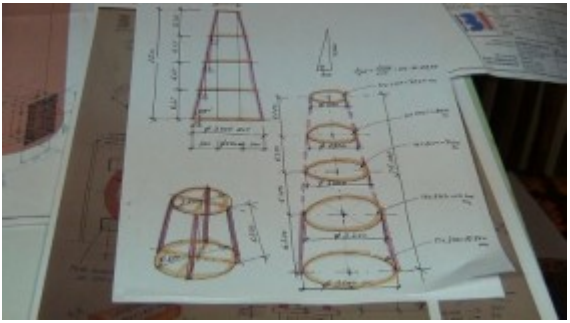

Esquemes de la xemeneia.

Li vaig dir de considerar que el dia que vingués a la Bisbal per parlar d'aquest tema, ho féssim juntament amb el mestre d'obres Joan Rasós Casamiquela, constructor que pertany a una de les nissagues de mestres d'obres bisbalencs que daten del segle XVIII. [ii]

Trobada Rasós-Pasamontes-Masana

Ens vam reunir al despatx de Joan Rasós, on disposàvem d'una taula de dibuix tècnic, llapis, regles i tot el necessari per esquematitzar els conceptes i les idees que ens anaven sorgint a mesura que ens endinsàvem en el tema.

Pasamontes va desplegar els plànols del projecte, que Rasós mirava amb atenció. Vam quedar sorpresos quan Javier va dir que volia assentar la base de la xemeneia a sobre d'una plataforma de formigó; no havíem vist mai un disseny com aquell, però tot té una explicació, i era que s'havia d'adaptar a un desnivell del terreny, on també, per aquella zona, havia de passar el conducte de tiratge de fums.

Joan Rasós, Javier Pasamontes i Rosa M. Masana a casa de Joan Rasós.
Imatge cedida Javier Pasamontes.

El diàleg entre tots tres generava diverses preguntes i també respostes. Podríem dir que vam fer un intercanvi de conceptes tècnics entre gairebé tres generacions, que donà un resultat enriquidor per a tots. Vam parlar de temes com el fonament, la bastida, els maons aplantillats, la camisa de la xemeneia, la coronació, el talús i la forma de mesurar la conicitat mitjançant l'ús del taulaplom (Joan en va dibuixar un perquè fos més entenedor).

L'obra es va finalitzar satisfactòriament

Va anar passant el temps i, sense gairebé recordar-nos d'aquell projecte d'obra, un dia Joan Rasós em va preguntar: «Saps alguna cosa de la construcció d'aquella xemeneia a Algèria?». Li vaig dir que no, però que em podia informar a internet i també parlar amb l'enginyer Javier Pasamontes.

Com totes les empreses, l'empresa Beralmar disposa d'una pàgina on presen-

ta les seves activitats, que daten de més de cinquanta anys, i també treballa per clients d'una cinquantena de països.

Beralmar, l'any 2012, va rebre el cinquè encàrrec de construcció al país africà d'Algèria. Es tractava de posar en marxa una fàbrica de maons i revoltons que rebria el nom de Briqueterie Amraoua, situada prop de Tizi-Ouzou, al centre nord d'Algèria, a 100 k a l'est de la capital, Alger (coordenades 36° 43′ 00″ nord et 4° 03′ 00″ est). La fàbrica havia d'aconseguir dur a terme una producció de fins a 330 t/dia de blocs de material i, tant pel que fa a l'assecador com al forn de cocció de totxos, que funciona amb gas natural, estan controlats mitjançant sistemes automatitzats.

Després de contactar amb Pasamontes, molt amablement ens va lliurar informació i material gràfic de l'obra finalitzada, i també del dia que ens vam trobar a casa de Joan Rasós, per la qual cosa li restem molt agraïts.

Segons les imatges cedides, veiem com el fust de la xemeneia arrenca de sobre una plataforma de formigó, i que disposa d'un espai on hi ha incorporat un ventilador centrífug recolzat tangencialment en l'estructura, que compleix la funció de succionar els fums, element que està protegit per una coberta de formigó. La peça finalitza sense la presència de la coronació de reforç.

Segment de la xemeneia finalitzada. Imatge cedida per Javier Pasamontes.

Javier ens comenta que, a la xemeneia, li van donar una alçada de 16 metres, i els diàmetres inferior i el superior fan 2,8 metres i 2 metres, respectivament.

El cos o fust està fet emprant els clàssics maons rectangulars, que tenen una mida de 23 × 11,5 × 5 cm. No van fer ús de maons trapezoïdals com la majoria de xemeneies d'èpoques passades.

Obra acabada. Imatge cedida per Javier Pasamontes

Des de La Bisbal, Joan Rasós i jo mateixa volem felicitar Javier Pasamontes i els paletes que van participar en la construcció d'aquesta obra, que veiem sòlida i d'unes mides molt adequades.

També li volem manifestar que tenim en consideració el seu tarannà, pel fet que abans d'emprendre un projecte poc freqüent en èpoques modernes estigués motivat a rebre informació de persones coneixedores d'aquest tipus d'obres. Per a nosaltres ha estat un motiu de satisfacció.

Aquest mes d'abril he localitzat uns fotogrames que tenia guardats del dia que ens vam trobar a casa de Joan Rasós. Hem pensat a fer una breu filmació especial perquè Joan Rasós ja no és entre nosaltres i és una manera de veure'l més en viu i seguir-lo recordant mentre donava orientacions a un jove enginyer que volia dissenyar una xemeneia industrial com les que es feien abans.[14]

La xemeneia de l'empresa Salvà, coneguda també per Can Blanc estava situada a la Aigüeta número 176. Més endavant la nau va ser emprada per un antiquari i actualment el recinte allotja la botiga de productes agrícoles Morera.

La segona vegada que es van veure en la necessitat de disminuir l'altura de la xemeneia van encarregar la feina al mestre d'obres Joan Rasós Casamiquela l'any 2009. Cal dir que vaig seguir el

[14] El vídeo es pot veure a http://www.rosammasana.com/wp-content/uploads/2016/07/Joan-Rasos-Javier-Pasamontes-2010.mp4.

procés de les obres ja que estava interessada a veure en directe com ho feien per treballar en les estructures verticals de poca superfície de base.

Vaig restar meravellada en veure com treballava l'equip de paletes, i molt especialment perquè no solament es van limitar a enderrocar la part malmesa de l'estructura, sinó perquè també van coronar-la, talment com si hagués de seguir funcionant. Van aplicar tots els elements de reforç necessaris a la sortida de fums, d'aquí que s'anomeni *corona* aquesta zona. La van acabar donant-li l'estètica que li corresponia. Hem de felicitar el propietari d'aquesta nau i el mestre d'obres per haver pres aquesta decisió, que va més enllà de criteris econòmics.

Recentment he localitzat una fotografia de la xemeneia Salvà feta quan havien finalitzat les obres i que va ser obsequiada per Joan Rasós, amb el detall de dedicar unes paraules a la part del darrere, fet que li vaig agrair per la seva amabilitat. Joan Rasós era una persona molt cordial i atenta que ens va deixar el dia 13 d'octubre de l'any 2017. El tenim a la nostra memòria.

Fotografia de la xemeneia Salvà acabada de restaurar que Joan Rasós ofereix amb una dedicatòria a Rosa M. Masana.

Si bé de la nissaga de mestres d'obres Rasós de la Bisbal, empresa familiar que es remunta a l'any 1642, n'hem parlat en altres ocasions, hem considerat

incloure novament les imatges dels seus avantpassats, que eren *mestres de cases*, com deia Joan Rasós.

Cal dir que en alguns dels documents antics consultats hem vist escrit el cognom Rasós amb dues esses, com, per exemple, Massana, cognoms que van ser castellanitzats i van perdre una de les esses. Per això, signava Rasós.

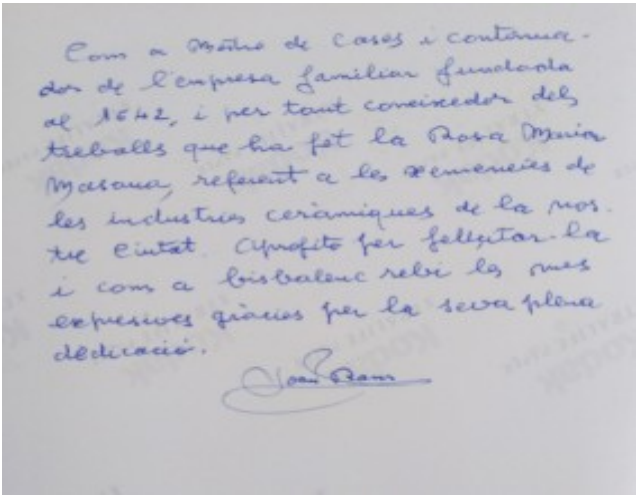
Com a Mestre de Cases i continuador de l'empresa familiar fundada al 1642, i per tant coneixedor dels treballs que ha fet la Rosa Maria Massana, referent a les ceremonies de les industries ceràmiques de la nostre ciutat. Aprofito per felicitar-la i com a bisbalenc rebi les meves expressives gràcies per la seva plena dedicació.

Joan Rasós

Dors de la fotografia amb unes paraules de Joan Rasós per a la Rosa M. Masana.

Joan Rasós al seu despatx.

Làpida del cementiri on hi ha enterrada la nissaga de constructors. Com es pot veure, hi ha esculpit els estris propis dels paletes.

Els constructors de les xemeneies industrials de la Bisbal, del 1918 al 1974, aproximadament[15]

Joan Vinyals. Imatge cedida per la família.

La Bisbal preserva vint xemeneies industrials que feien funcionar els forns ceràmics de flama invertida d'aquella època quan encara no hi havia al mercat els forns de tir mecànic, anomenats també de tracció forçada de fums.

Excepte quatre d'aquestes xemeneies, les altres són fetes amb maons aplanti-

[15] Aquest article ara més sintetitzat va ser publicar a la revista *Daba*, núm. 5, de la Bisbal d'Empordà l'any 2009.

llats trapezoïdals de terra cuita vermella i, d'acord amb les fonts consultades, la majoria funcionaven des de principis del segle XX i a ple rendiment durant els anys cinquanta, seixanta i setanta.

A partir d'aquesta data i fins a finals del segle XX l'activitat fabril ceramista empordanesa va anar decaient, tot i que l'any 1990 a la Bisbal encara es podien veure fumejar les xemeneies de la fàbrica Lloberes i de L'Empordanesa.

A la xemeneia Salvà Simon es va haver d'enderrocar una part del fust en dues ocasions perquè presentava fissures. La darrera reconstrucció va ser dirigida pel mestre d'obres Joan Rasós l'any 2000.

La xemeneia Salvà Simon abans de ser restaurada.

L’arranjament d’algunes d’aquestes xemeneies mostra que se’n valorava la permanència i es tenia en compte que eren estructures artesanals que no es tornaren a fer, alhora que atorgaven identitat i caràcter artesanal a la vila.

Com hem esmentat, s’han de reconèixer l’esforç i la vàlua dels paletes i mestres d’obres que sovint s’havien d’enfilar a una alçada de gairebé 30 metres, com en l’edificació de la xemeneia de la fàbrica L’Estrella.

Per localitzar el nom dels paletes bisbalencs que hi van treballar, vam consultar els documents de la Contribució Industrial del fons de l’Ajuntament de la Bisbal i vam obtenir informació de les converses amb alguns d’ells o els familiars.

Les dades recollides mostren que les xemeneies de la Bisbal vans ser possiblement dissenyades i construïdes pels següents mestres i els paletes i manobres d’obres en el període de temps si-

tuat entre el 1918 i el 197: Joan Saballs Plaja, Joan Rasós Casas, Joan Rasós Casamiquela, Joaquim Casamajor, Leandre Casamajor, Salvador Ferrer, Joan Vinyals, Josep Viader i Narcís Muní.

La revisió de documents ens ha portat a assabentar-nos que l'ofici de paleta era una activitat que sovint era transmesa de pares a fills, de manera que podem dir que alguns van formar nissagues familiars.

Aproximadament entre els 1850 i 1869 hi havia en actiu els paletes següents: Jaume Alabau, Josep Oriol, Benet Bosch, Pere Martinell, Joan Rasós, Salvador Rasós, Joan Albert, Adrià Salarnó, Bernat Colls, Antoni Rasós, Juli Casamajor, Joan Saltó, Feliu Casamajor i Josep Tauler. Entre els anys 1860 i 1899 s'han localitzat: Emili Casamajor, àlies *Eli*, Narcís Rasós, Marcel·lí Pujol, Agustí Bial, Josep Romaguera, Narcís Heras, Joan Viader, Josep Gich i Andreu Planas.

Durant el segle XX, tot i que també havien treballat a finals del segle XIX, trobem: Manel Jovés, Joan Rasós i Joan Sot (l'any 1880 al registre hi diu: «abans Agustí Bial»), i fins a l'any 1936 hi consten: Joan Rasós Lloberes, Joan Saballs Plaja, Josep Sot Romaguera, Baldomer Casamajor Ferrer, Jaume Vinardel, Liberato Bahi Font, Joan Rasós Casa, Leandre Casamajor Ferrer i Sociedad Obras y Construcciones.

Des de l'any 1937 al 1939 detectem que hi havia la Col·lectivitat del Ram de la Construcció, i l'any 1940 consten novament enregistrats Joan Vinyals Font, Leandre Casamajor Ferrer, Joan Rasós Casos i Eulogi Saballs Barris, que continuen amb la denominació d'*albañil*.

A la dècada dels cinquanta hi ha altres mestres d'obres, com ara: Joaquim Casamajor Pujol, Rafael Cerdera Reyes, Leopoldo Sanjosé, Narcís Oriol Amat, Narcís Comas Pagés i Joan Rasós Casamiquela. També han estat localitzats paletes que treballaven a càrrec dels

contractistes esmentats: Narcís Muní Nadal, David Pujol Pach, Eduard Esteve Puignau, Alfons Plaja Caner, Joan Pons i Pericay i Enric Sais. Amb Alfons Plaja i Joan Pons hi hem pogut conversar.

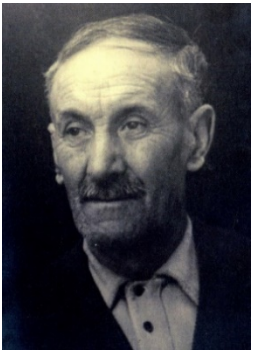

Leandre Casamajor.

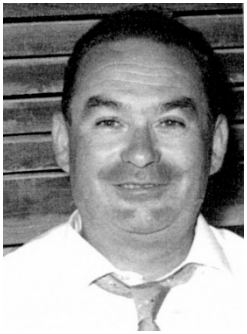

Joaquim Casamajor.

Imatges cedides per la família.

De Narcís Muní, en sabem poques coses, només el que ens ha explicat el seu nebot, Joan Prats, que ens diu va néixer l'any 1906, es va casar amb Victòria Prats, tieta seva, i no van tenir fills. Va morir a la Bisbal l'any 1982.

L’any 1960, aproximadament, va construir la xemeneia Rissec amb el manobre Jaume Silvestre, però aquesta xemeneia, per estar feta amb el sistema de barnillatge intern, l’any 1968 va atreure la caiguda d’un llamp i es va malmetre. Poc després la van reconstruir, perquè era del tot necessària per al funcionament del forn.

Narcís Muní.

Xemeneia. Rissec

David Pujol va néixer a Vulpellac el dia 10 de gener de l’any 1907. De bastant jove va treballar a l’empresa de ceràmica Coromina de la Bisbal. Es va casar amb Encarnació Banyeres Torró el dia 23 de maig de l’any 1936, poc abans

d’esclatar la Guerra Civil. Un any després del casament va néixer el fill Josep. Va morir a la Bisbal el dia 28 d’octubre de l’any 1991.

Com a paleta, va participar amb Joan Rasós, *Juanito*, en la construcció de la xemeneia Coromina II. Va edificar també la xemeneia Lloberes i, segons ens diuen les persones que el van conèixer, era un paleta excel·lent. El podem observar a la fotografia adjunta i també enfilat al capdamunt de l’estructura de la xemeneia la Coromina sostingut per una bastida interna.

David Pujol. Imatge cedida pel seu fill.

Les dues xemeneies Coromina (cedida Puiol)

Eduard Esteve Puignau va néixer a Peratallada el dia 7 de maig de l'any 1909. Es va casar amb Maria Argé i van tenir dos fills, Joaquim i Conxita.

De jove va estudiar a l'Escola d'Arts i Oficis de la Bisbal amb el seu amic Eulogi Saballs. Va guanyar un premi per un treball fet amb forja que va anar a recollir a Barcelona.

Eduard Esteve.

Al fons, la xemeneia Puigdemont.

Li agradava el cant i formava part del grup Rossinyols de les Gavarres. En qualitat de paleta, va treballar amb Joan Vinyals construint una de les xemeneies

Bosch, i amb Leandre Casamajor i Alfons Plaja, durant la dècada dels anys seixanta, portaren a terme l'edificació de la xemeneia Puigdemont.

El seu net Jordi ens explica que Eduard Esteve, mentre treballava construint el darrer tram de la xemeneia Puigdemont, va caure i, en arribar a terra, instintivament va posar les mans i es va trencar els dos canells. «Amb una caiguda d'uns 20 metres pensem que s'hauria pogut matar», va comentar. Va morir a la Bisbal el dia 3 d'abril de l'any 2001.

Leandre Casamajor.

Alfons Plaja pertany a una nissaga de paletes també anomenats «mestres de cases». Havien estat paletes el besavi, l'avi Ramon Plaja i el pare Gabriel Plaja Hom, o sigui quatre generacions de constructors.

Va néixer el dia 14 de juliol de l'any 1929 al mas Plaja de Vulpellac, també anomenat Hostal de la Parra o Ca la Caritat. De petit va anar a classes amb el senyor Sala, amb qui va aprendre, entre d'altres coses, dibuix lineal, molt útil per a la seva futura professió Es va casar amb Maria Janoher i varen tenir dos filis, Joan i Maria Rosa.

Xemeneia Puigdemont.

Alfons Plaja.

La xemeneia de Can Puigdemont va ser edificada per Joaquim Casamajor, i va intervenir a l'obra Alfons Plaja. És ell qui ens explica el motiu de per què s'han deformat algunes de les xemeneies.

Diu que quan plovia i es mullava el fust que sovint rebia més humitat pel cantó de tramuntana o de llevant, si després de la pluja glaçava, l'aigua que havia absorbit el material d'unió dels maons augmentava de volum i produïa la deformació de la zona més exposada a la humitat per la forta compressió exercida pel glaç.

La solució a aquest problema va ser afegir pòrtland al morter, que generalment abans només es feia amb sorra i calç grassa. Ell ho va aplicar a la xemeneia Puigdemont i per això es conserva en força bon estat. Comenta que els darrers metres de l'estructura foren construïts per Eduard Esteve.

Un altre canvi que diu que va fer va ser posar unes barnilles de ferro verticals al llarg de la xemeneia subjectades per unes anelles del mateix material. Després, l'estructura s'arremolinava amb morter en lloc d'utilitzar maons de terra cuita aplantillats. Un dels problemes que tingué aquest sistema constructiu fou

l'atracció dels llamps, com li succeí a la xemeneia d'El Rissec, que ell mateix posteriorment va ajudar a reconstruir.

Alfons Plaja al despatx de casa seva, el febrer del 2022.

Vàrem tenir ocasió de conversar novament amb Alfons Plaja i ens va explicar que encara assessorava alguns constructors. També va explicar-nos que havia fet un xalet per a un polític a París, ja que s'havia encapritxat d'un que ell havia fet a cap Sa Salt i li va encarregar que n'hi fes un d'igual. Encara guarda documents que pertanyen a aquella obra.

La conversa va ser molt interesant perquè explicava amb detall qüestions tècniques de la seva feina, i si bé és veritat

que tenia 91 anys, no per això deixava de tenir vitalitat i ganes de fer, perquè em va dir que tornés un altre dia a casa seva per mostrar-me un taulaplom que havia de buscar. La sorpresa va ser que un mes després d'aquesta conversa, el març de l'any 2022, ens va deixar.

Joan Pons Pericay va néixer el dia 11 d'octubre de l'any 1933 a la mateixa casa on encara viu ara, a l'antic monestir dels monjos de Sant Miquel de Cruïlles.

Es va casar amb Catalina Artigues i van tenir bessonada de dos nois i, més endavant, dues noies. Sempre ha fet de paleta i, entre altres coses, l'any 1964 va construir la xemeneia d'Emili Pons, que està situada a la carretera de Calonge.

El 1994 també va construir la xemeneia de Can Llensa (ara enderrocada) i la de Can Mercader.

Xemeneia Puigdemont.

Ens va explicar que la xemeneia Pons està feta amb el sistema d'enrajolat extern, però no va donar el resultat esperat, perquè amb el pas del temps els rajols s'han desprès a causa que entre ells i el pòrtland va aparèixer una dilatació de material molt diferent. Considerava que si s'haguessin utilitzat totxos de 4 centímetres amb forats, potser hauri-en aguantat les inclemències.

Per a la vida de la xemeneia és important que el conducte de tiratge sigui prou llarg a fi d'evitar que les calories procedents del forn no arribin directament al cos de la xemeneia amb excessiva potència.

Xemeneia Pons.

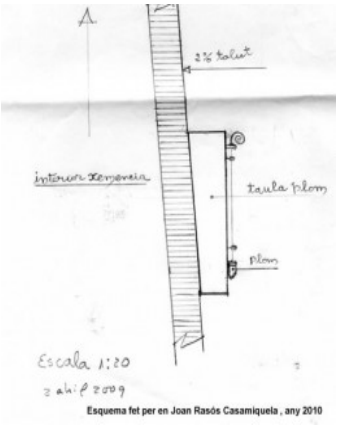

Dibuix d'un taulaplom fet per Joan Rasós.

A l'interior d'aquesta xemeneia, i posades en vertical, hi ha 12 barnilles i a cada 20 centímetres una argolla per subjectar-les. Tot ho varen fer amb ajut d'una bastida metàl·lica. Per donar el talús a la peça, el més complicat és el primer metre, perquè no hi ha prou espai per posar-hi el taulaplom.

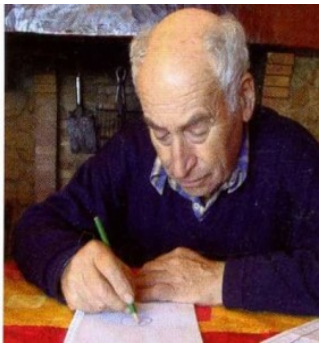

Joan Pons Pericay fent un dibuix tècnic.

La xemeneia Pons.

A la imatge veiem Joan Pons a casa seva, a Sant Miquel de Cruïlles, dibuixant alguns detalls de la construcció de les xemeneies durant l'entrevista.

La xemeneia Emili Pons, actualment, la veiem desproveïda de l'enrajolat extern que tenia en origen, ja que es va retirar l'enrajolat que la protegia per evitar que alguns fragments es desprenguéssim i poguessin causar danys.

El primer per baix a l'esquerra és Joan Rasós Lloveras i el de dalt a la dreta
Joan Rasós Casas, avi i pare de Joana Rasós Casamiquela, respectivament. Formaven un grup de caçadors.
Imatge feta per Emili Casasa i cedida per Joan Rasós.

Algunes de les nissagues de mestres d'obres

Nissaga Rasós

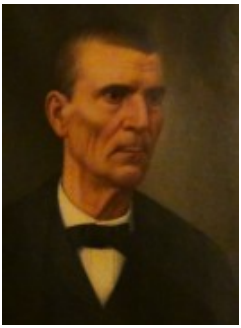

Per ordre: Narcís Rasós (1880-?, aprox.), Joan Rasós Lloveras (la Bisbal 1855-1910), Joan Rasós Casas (la Bisbal 1888-1970) i Joan Rasós Casamiquela (la Bisbal 1927-?). Imatges cedides per Joan Rasós Casamiquela.

Nissaga Saballs

Joan Saballs Plaja.

Joan Saballs Mercader.

Eulogi Saballs.

Imatges cedides per Joan Saballs Mercader

Joan Saballs Plaja va néixer a la Bisbal el 1878, i el seu fill Eulogi Saballs Barris també, l'any 1912, i va morir el 1969. A diferència d'ells dos, Joan Saballs Mercader no és paleta, sinó que és empresari comercial d'edificacions.

Politja per pujar el material al tram on construïen.

Nissaga Vinyals

Ramon Vinyals *Joan Vinyals*
Les imatges ens han estat cedides per la muller de Ramon Vinyals.

Joan Vinyals Font va néixer a la Bisbal l'any 1897 i va morir l'any 1973. El seu fill Ramn Vinyals Vicens va néixer també a la Bisbal l'any 1943 i va morir bastant jove, l'any 2004.

Vulpellac

La xemeneia de Ceràmiques Pere Font, SL, de Vulpellac

Aquesta empresa va ser fundada per la família Font als anys setanta amb el nom d'Argiles de la Bisbal. Manufacturaven materials argilosos que treien de les seves pròpies canteres, que amb la nau fabril estaven situades a Vulpellac, a pocs metres d'on ara hi ha el Museu de Ceràmica Terracotta de la Bisbal.

La xemeneia Font, fumejant

Durant la visita que vaig fer a l'empresa em va atendre un fill del propietari, que em digué que actualment rebia el nom de Ceràmiques Pere Font. Em va mostrar com es feia una cuita de material i també ens va explicar alguns detalls tècnics del funcionament del forn i de la xemeneia, que es veia com fumejava. Sortosament, pel fet de no haver llençat les anotacions que vaig fer, ara podem recordar aquelles instal·lacions.

Aleró cremant llenya.

L'empresa tenia un forn amb una estructura circular feta d'obra i nou alerons repartits equitativament pel perímetre del forn, però no sobresortien, com d'altres, sinó que estaven adherits i protegits per un marc metàl·lic amb porta de ferro. Allà s'hi posava la llenya per fer la cocció del material, que requeria subministrar-ne amb força freqüència. Els alerons es co-

municaven amb un espai buit d'1,25 metres i que rebia el nom de *camisa* perquè era situat entre les dues parets del forn, per on ascendien les flames que impactaven al sostre per després distribuir les calories a tot el recinte intern.

Porta d'entrada del forn tapiada

El senyor Font va explicar que aquella setmana havien omplert el forns de rajols rústics i tapiat i remolinat la porta per aconseguir que tanqués hermèticament. Divendres va ser el dia en què van apagar el forn i no el podrien obrir fins dilluns, després de setanta-dues hores, i hauria descendit la temperatura. Quant a les temperatures, va comentar que disposaven de termòmetres electrònics o piròmetres repartits per quatre punts del forn. Per a la cocció la temperatura havia d'arribar als 950-1.000º C interns, i a

l’exterior del forn el termòmetre que tenien situat dalt a la cúpula havia de marcar 200º C. Quan la temperatura de l’interior arribava als 800º C, el material es transformava de color carabassa, i quan arribava als 1.000º C adquiria en un blanc segador. Per fer aquesta cuita van haver d’emprar 35 tones de llenya.

Veiem que la xemeneia és de troncocònica i feta segons el sistema d’obra remolinada, sense presència d’anelles de subjecció. La sortida de fums era sense coronar o, diguem-ne, sense sardinells de reforç. Una de les particularitats era que disposava d’un conducte quadrangular de ferro afegit al fust i col·locat tangencialment, element que formava part del mecanisme d’extracció de fums que van afegir després per incrementar el tiratge, l’anomenat «sistema de tir forçat» per aconseguir més bon tiratge de la combustió. L’empresa que també tenia incorporat a la xemeneia un sistema de tir forçat era Brancós, de la a Bisbal.

Corçà

La xemeneia de la fàbrica Ceràmiques Ferrés[16]

Aquesta fabrica està situada a la carretera de Girona a Palamós, al quilòmetre 22 al municipi de Corçà. La xemeneia de la fabrica Ceràmiques Ferrés la van construir el mateix Josep M. Ferrés i el seu germà Enric prop de l'any 1961. No eren paletes, però tenien l'experiència d'haver construït la xemeneia de La Ponderosa, que hi ha just al davant de la seva fàbrica. Es diu que van iniciar el negoci començant pels fonaments.

Guarden diverses fotografies de quan construïen la xemeneia i algunes han estat exposades a la Fira de la Ceràmica de la Bisbal, en les quals es mostra el procés constructiu que es va emprar,

[16] Article de Rosa M. Masana publicat a la revista *El Mercadal*, núm. 1,1 de l'any 2001.

la tècnica d'edificació, el material, les bastides, etc.

El túnel de tiratge d'aquesta xemeneia té aproximadament uns 15 metres, la peanya de la xemeneia és a l'interior d'un recinte fabril i s'enfila uns 8 metres fins a arribar al sostre. Està ben preservada. Actualment, la xemeneia els serveix per aconseguir un corrent d'aire que serveix per assecar el material.

Abans l'empresa feia rajola mat i paviment, i actualment elaboren rajola vidriada i trencaaigües.

A la Bisbal només hi ha dues xemeneies que han estat fetes segons una tècnica anomenada «d'embarnillat», que consistia a fer una passada de rajols per dins i una altra per fora, i entremig hi posaven unes barnilles de ferro per ferla més resistent. Després omplien l'espai amb formigó, és a dir, amb la tècnica d'embarnillar. Per construir la xemeneia van muntar una bastida exte-

rior fins al capdamunt emprant un doble tauló que servia per treballar amb més seguretat.

El forn va ser construït per Josep M. i Enric Ferrés. Té una capacitat per a 80 tones de material. Els forns de flama invertida també són unes peces d'artesania dignes de menció i estan íntimament relacionats respecte al cubicatge interior amb les xemeneies, ja que és molt important l'empenta dels fums per a la cocció.

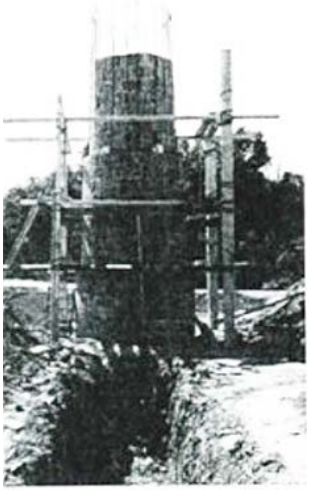

Procés de construcció de la xemeneia amb la tècnica d'embarrilar

Conducte de tiratge i base de la xemeneia. Imatge cedida per Josep M. Ferrés.

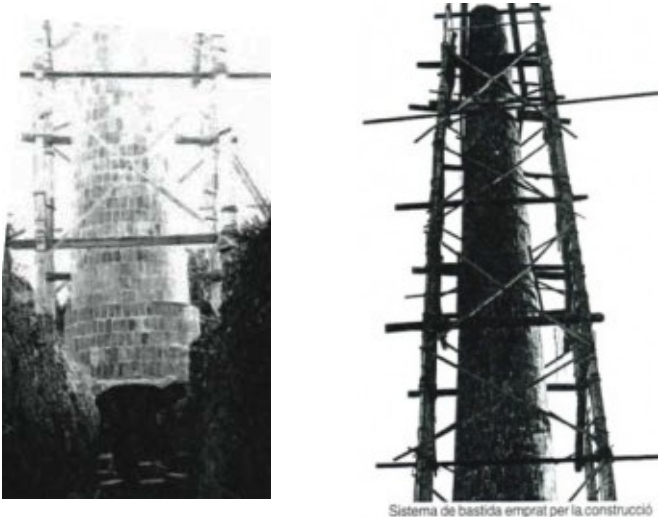

La xemeneia amb la bastida feta d'antenes i taulons. Imatge cedida per Josep M. Farrés.

Les imatges tenen poca qualitat, però a la segona podem observar el soc que van fer per fer el conducte de tiratge de la xemeneia, i com es comunica amb la boca d'entrada als fet a nivell de terra.

La tercera imatge mostra el model de bastida que s'estila emprant antenes —els pals verticals— i un quadrangular de taulons que servia de plataforma, reforçats alhora per altres llistons passats en forma de X.

Les xemeneies de la fàbrica La Ponderosa de Corçà[17]

A la xemeneia de La Ponderosa s'observa el filferro causant de la ruptura del fust.

Aquesta fàbrica de ceràmica artesana està situada a la carretera de Girona a Palamós, gairebé davant de l'antiga fàbrica El Rissec. L'activitat de l'empresa consisteix en l'elaboració de diversos objectes ceràmics fets manualment per la família, i així ens ho expliquen els fills d'Antonio Alcalà Ahumada, Isabel, Fabiola i Antonio, que diuen també que bona part de les seves creacions s'exporten a l'estranger.

[17] Article de Rosa M. Masana i publicat a la revista *El Mercadal*, núm. 11, any 2001, amb algunes modificacions.

Si observem detingudament la primera xemeneia de La Ponderosa ens adonarem que presenta una varietat d'estils de construcció, perquè està feta segons una tècnica poc usada, que consisteix a remolinar amb formigó la part externa del fust.

Va ser construïda pels volts de l'any 1958 per Josep M. Ferrés (propietari), emprant sols una passada de totxos. Segons ell mateix explica, el fet de construir aquesta peça li va servir d'experiència per després edificar-ne una segona a la seva empresa de la carretera de Girona a Palamós.

Segons explica la família Alcalà, el formigó no aguantava prou bé les calories internes que es generaven dins la xemeneia, la qual cosa feia que es desprenguessin fragments de material, amb risc de causa algun accident. Per aquest motiu van decidir estucar-la novament amb guix, sistema que ha demostrat que és més resistent a les in-

clemències externes i internes que el formigó.

A la sortida de fums o boca de la xemeneia no hi ha esquerdes tot i que no està coronada. És possible que sigui a causa del fet de no fer-ne un ús gaire freqüent. Les xemeneies de les antigues bòbiles que funcionaven amb carbó durant les 24 hores del dia presentaven un acusat deteriorament si no estaven coronades per l'acumulació de productes sulfúrics generats per la mateixa combustió. Per tant, estem davant d'una peça peculiar per la forma de construcció i per la posterior restauració que se'n va fer.

Base de la xemeneia de La Ponderosa, l'interior del taller.

L'altra xemeneia de La Ponderosa, feta de maons simples.

Les dues xemeneies industrials de Caramany de Corçà[18]

Una de les raons que van moure Rosa M. Masana, infermera de professió, a fer un recull de totes les xemeneies industrials de la zona, és la d'haver vist construir la de l'antiga bòbila Almirall, de 63 metres d'alçada, a Terrassa, per part del seu germà i el seu equip, inscrita en el llibre de *Records Guinness*. Un altre motiu és el fet de considerar-les peces d'artesania que formen port del nostre paisatge urbà.

Parlem de les xemeneies dels forns de ceràmica, avui gairebé en desús i que formen port del nostre patrimoni industrial. Aquestes xemeneies solien ésser construïdes de secció circular, per tal d'oferir menys resistència als vents, de direcció variable, i eren lleugerament troncocòniques, per tal de conferir la màxima estabilitat a l'estructura.

---

[18] Article publicat a la revista *El Mercadal*, núm. 10, març del 2001, Corçà. Inclou la presentació feta per Marta Pongilupi.

Depenent del tipus de forn es feia un tipus determinat de xemeneia: primer van ser els anomenats *moruns*, amb xemeneies molt discretes; després els de flama invertida, que necessitaven uns llargs conductes de tiratge i una xemeneia, si podia ser, de més de 20 metres d'alçada, i posteriorment es van anar implantant els forns de pas, de tecnologia moderna, on la sortida de fums torna a ser molt discreta.

De l'època intermèdia que podríem situar entre finals del segle XIX fins a mitjan segle XX pertany aquest element que forma part de l'arqueologia industrial.

Les xemeneies del terme de Corçà que presentarem en diferents números de la revista són, a saber: les dues de l'antiga bòbila de Can Caramany; la de les ceràmiques Ferrés; la de Can Valls i Llenes El Rissec; les dues de la Ponderosa, i la de Can Pell de Monells.

La xemeneia de l'antiga bòbila de Can Caramany de Corçà

Aproximadament va ser construïda a mitjans del segle XX. Està adossada externament a la paret nord de la nau, tocant el carrer que baixa des del barri de Santa Cristina fins a la carretera general. L'edifici, abans de la Guerra, havia sigut una rajoleria que portaven tres socis, Rovira, Llensa el rajoler i el de Can Rafel. Després de la guerra es va convertir en fàbrica de ceràmica a càrrec de Caramany, que posteriorment la va arrendar a Sabater de la Bisbal. D'aquesta època data la construcció de la xemeneia.

Està feta de maons aplantillats de terra cuita vermella. Es pot dir que és de les més antigues del municipi.

Per iniciar el tema i donar la importància que es mereixen a aquestes peces evocadores d'una època d'apogeu artesanal, penso que pot estar bé fer una peti-

ta pinzellada de com van ser construïdes. En primer lloc, el mestre d'obres havia de fer els càlculs de l'estructura, la forma i el nombre de maons que necessitava, d'acord amb l'alçada i el talús que volguessin donar a la peça. El talús és el percentatge de diàmetre que va perdent la xemeneia a mesura que es va aixecant i que li dona la forma cònica característica.

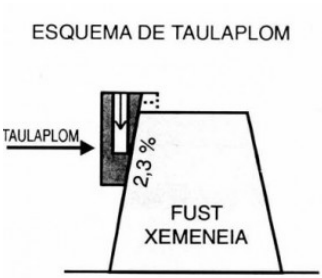

Observem que la conicitat de la peça està alineada perfectament amb el terra horitzontal, fet que s'aconseguia amb l'ajut d'un estri bàsic per a un mestre d'obres, el taulaplom, que podem veure a la il·lustració. Fer el fonament, el túnel de tiratge, la bastida, i comprovar si els fums sortien amb força, era una tècnica que els constructors havien après entre nissagues familiars, on els coneixements es transmetien de manera verbal i per l'experiència directa.

És per aquest motiu que gairebé no existeixen tractats tècnics sobre xemeneies industrials. No va ser fins a l'època modernista que alguns arquitectes es van interessar per aquestes estructures fabrils edificades per tot Europa, ja que algunes són una autèntica obra d'art. Vista, doncs, la importància artesanal d'aquestes peces, continuaré parlant de la xemeneia de Can Caramany.

Dues imatges de la xemeneia de Can Caramany de Corçà.

La xemeneia de la bòbila de Can Caramany estructuralment presenta un fust troncocònic de 14 metres d'alçada amb una base circular curta de 77 centímetres i més d'ample. Com a característica particular cal destacar el canvi d'obra, maons més nous, que s'observen als darrers metres del tram superior. És un detall que ens suggereix que en un moment determinat va ser rehabilitada a causa de possibles patologies, fissures, despreniments de maons o bé perquè s'esbardellava la sortida de fums, incidents força freqüents sobretot en xemeneies que no s'havien coronat, o sigui, reforçat la corona o part de la sortida de fums amb una doble passada de maons a estil collarí formant una cornisa.

No sabem quina morfologia tenia als inicis, però sí que durant la consolidació del tram superior van procedir a coronar-la. En conjunt, si bé presenta algunes fissures en el fust, la xemeneia té una bona verticalitat respecte al pla horitzontal del terreny que la suporta, fet que en potencia la conservació.

Ara, en referir-me a la possibilitat de preservar-la, em ve al cap la idea simultània que la història de pobles, ciutats o països s'ha escrit i s'escriurà d'acord amb els fets humans i les particularitats ambientals que els han caracteritzat. El nucli geogràfic del Baix Empordà ha destacat sempre per ser una economia basada en la indústria ceramista, tarannà que podria quedar manifest per a futures generacions mitjançant alguns elements fabrils evocadors, un d'ells les xemeneies industrials artesanals.

La segona xemeneia de la fàbrica de Can Caramany

Com podem observar, aquesta peça té una morfologia peculiar. Està formada per tres cossos, el de la base inicialment circular d'1,50 metres d'alçada, ara té una estructura sobreafegida que li dona una configuració quadrada però no fàcilment observable a causa dels matolls que l'envolten. Continua amb un altre cos cilíndric remolinat de formigó, d'uns 2,5 metres d'alçada, que serveix de base força consolidada per sustentar el fust cònic de la xemeneia.

Aquest fust, d'uns 12 metres de verticalitat, està construït segons la tècnica d'embarnillat intern amb una passada de rajols per dins i una altra per fora, i els espais lliures refermats amb formigó. Un detall curiós d'aquesta peça és que el constructor, desconec el perquè, va posar els rajols alineats verticalment en lloc d'emprar el sistema d'enrajolat clàssic de fer coincidir el rajol superior en-

tremig dels dos cossos inferiors (*vegeu la il·lustració 2*).

Una de les característiques és que les inclemències del temps i la combustió interna no han aconseguit fer desprendre els rajols aparentment col·locats de forma no convencional i poc estable. És possible que aquesta xemeneia d'uns 16 metres fos feta a la dècada dels anys setanta. De moment, en desconeixem els constructors.

Xemeneia Caramany II

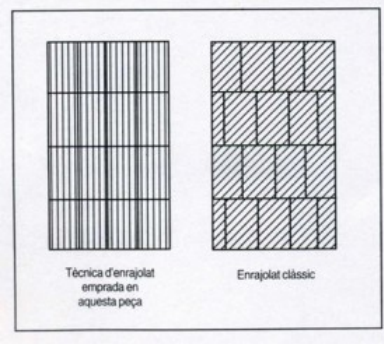

Sistema d'enrajolat. Imatge cedida per Ro-

La Xemeneia de Can Valls i Llenas El Rissec[19]

Xemeneia Valls i Llenas.

Amb la descripció d'aquesta xemeneia tanquem la ressenya de les sis xemeneies industrials que pertanyen als municipis de Corçà i Monells, que recordem que són la de l'antiga bòbila Carmany (edificada a la primera meitat del segle XX), la de ceràmiques Ferrer (1961), la de Can Pell de Monells (any 1954) i les dues de l'empresa ceramista La Ponderosa (1958).

[19] Article fet per Rosa M. Masana i publicat a la revista *El Mercadal*, núm. 15, 2003.

La xemeneia Valls i Llenas ocupa la part central d'un terreny ara en desús, però anys enrere havia format part del complex fabril ceramista. És observable pel costat esquerre de la carretera Palamós a Girona en aquest sentit, i entre els municipis de la Bisbal i Corçà, just tocant amb l'antiquari La Colonial.

Presenta una imatge esvelta, ben alineada respecte del pla horitzontal del terra, i sense la presència de fissures al fust. Es diu que va ser construïda pel mestre d'obres Muní de la Bisbal i els seus treballadors a la dècada dels cinquanta, segons el sistema d'embarnillat intern, molt emprat en aquells moments. Li van donar una alçada d'uns 20 metres en formació troncocònica i base circular de 2,43 metres, alçada suficient per assegurar el correcte tiratge dels dos forns que havia de fer funcionar.

L'estil constructiu consistia a aplicar un reforç de ferro entre ambdós envans. La cara externa de la xemeneia és feta de maons d'obra vista disposats en forma

de clàssic enrajolat. Després, se li va donar una capa de pintura blanca que ajudava a repel·lir l'aigua de la pluja.

Aquesta peça es pot considerar una de les més ben conservades del municipi i per una raó molt concreta, ens explica Josep Serradell. Diu que després d'uns anys de funcionament es va esbardellar bona part de l'estructura a causa d'una claudicació del material de ferro de l'embarnillat interior.

Aquest fet va promoure la necessitat d'aplicar-li una ràpida reconstrucció, ja que era una peça clau per fer rutllar l'empresa. Els treballs de rehabilitació els van portar a terme mestre d'obres Josep Solano, *Pito*, de Corçà, Josep Santamaria, i el mateix Josep Serradell.

Josep Serradell explica també que a l'època hi havia carestia de ferro, per la qual cosa van fer servir el procedent d'embarcacions marines que ja no s'usaven. Fins llavors no es tenia expe-

riència de com es comportaria aquell tipus de material, però el pas del temps va demostrar que patia una oxidació prematura, a causa de l'exposició a la salinitat marina, que amb les altes temperatures que aconseguia la xemeneia li varen donar poca vida.

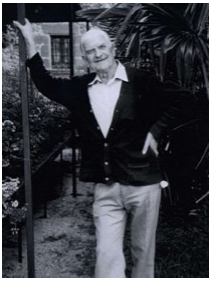

Fotos dels paletes rehabilitadors de la xemeneia. D'esquerra dreta: Josep Solano, feta l'any 1990 quan tenia 78 anys i cedida pel seu net. Al mig, en Josep Serradell, en Tiroqa*, cedida per ell mateix, i, a la dreta, Josep Santamaria, cedida també per ell mateix.*

L’altra xemeneia de la fàbrica Valls i Llenas

Hi ha una dita: si una cosa no es fa servir, es malmet, i això és el que li va succeir a una altra xemeneia, possiblement edificada anteriorment a l’esmentada. Estava situada a la zona nord de la fàbrica i fins ara no sabem qui la va construir, així com tampoc l’any.

Segons ens explica Francisco Ocaña, oficial de l’empresa constructora Alsina de la Bisbal, la van haver d’enderrocar pel fet que l’estructura estava malmesa, trontollava, amb el risc que es desplomés sobre els teulats de la nau. Van ser ell i dos paletes més, Juan A. Raya i de l’altre no recordava el nom, qui es van responsabilitzar d’enderrocar-la ara fa uns 10 anys.

Sovint ens preguntem com s’edifica una xemeneia, però gairebé mai com es fa per ensorrar-la. Ara, gràcies al testimoni de Francisco Ocaña sabem que també

cal muntar una bastida que arribi fins al damunt. Actualment s'utilitzen les metàl·liques i després, amb una escarpa i un martell, es va trencant l'estructura. Diuen que no es poden emprar compressors elèctrics perquè produirien una pressió excessiva al fust i seria perillós.

Aquest material trossejat es fa caure a l'interior de la xemeneia. Com sabem, la base comunica amb el túnel de tiratge. Ho fan d'aquesta manera perquè sovint les xemeneies eren situades al bell mig de les fàbriques i els fragments no es podien llençar per la part exterior. S'enderroca fins a arribar al teulat i després es tapa perquè no entri la pluja.

E. Valls mostrant un fragment de material extret de la xemeneia.

Francisco Ocaña ens explica també un fet interessant: el reforç metàl·lic interior emprat per a aquestes dues xemeneies no eren barnilles de ferro, sinó cable d'acer usat anteriorment en les activitats marines. Al principi es va pensar que aquests cables serien més resistents, però com que tenien una naturalesa menys elàstica i estaven en contacte amb les altes temperatures, no van manifestar la ductilitat suficient per permetre el flexopandeig de l'estructura, necessari, per altra banda, per a la sustentació de qualsevol element vertical.

Un altre dels inconvenients va ser la mateixa morfologia trenada del cable, ja que el feia més vulnerable a l'oxidació produïda per la humitat, i amb la seva històrica impregnació salina, es va veure que no era el material més adequat per a aquestes construccions.

Detall del sostre d'un forn de flama invertida.

Gràcies al fet que actualment es conserva la base de la xemeneia com a receptacle de material, sabem que era circular amb un perímetre de 5 metres i una alçada de base d'1,83 metres des del terra fins a la sanefa. A partir d'aquí començava el fust, que encara es preserva uns dos metres.

Aquestes restes, que podem anomenar «arqueològiques industrials», ens permeten conèixer la distribució en forma de collaret i verticals de com estaven disposats els cables d'acer, així com el material utilitzat, que consistia en maons de

terra cuita de 28 ×14 centímetres collats horitzontalment, i sempre, diu Francisco Ocaña, utilitzats de la mateixa mida. Només se'n tallaven un parell o tres, segons l'alçada, per donar-li el talús corresponent. La part interna estava en contacte directe amb els fums de la combustió i l'externa amb un remolinat de pòrtland de 5 de gruix, finalment també pintada de blanc.

Regencós

La xemeneia industrial de la Bòbila Mató[20]

La Bòbila Mató o Cal Torradillo es troba al municipi de Regencós, i preserva dues xemeneies industrials que acomplien la funció de tiratge de fums dels forns de les empreses ceramistes i bòbiles que van funcionar fins a finals del segle passat i que resten esveltes entremig de vegetació o recintes inutilitzats per recordar-nos una de les principals activitats laborals del municipi: la construcció d'elements ceràmics amb terra argilosa.

En aquesta ocasió parlarem de la xemeneia industrial de la bòbila Mató Vila, empresa d'una llarga trajectòria i administrada per tres generacions familiars que va funcionar des d'aproximadament l'any 1872 fins al 1983. Inicialment era

[20] Article publicat a la revista *Garbell de Regencós*, núm. 8 del 2010.

una empresa de tipus artesà, fins que a la dècada dels anys seixanta i amb el primer *boom* turístic i les conseqüents necessitats de construcció, especialment a la costa, van haver d'ampliar l'empresa creant un nou forn amb xemeneia per poder així subministrar puntualment als clients les comandes de maons, rajols decorats, encadellats i d'altres elements que necessitaven.

Es tracta d'una xemeneia de forma troncocònica amb talús poc accentuat que té una alçada d'uns 17 metres, aproximadament, i està feta amb maons de terra cuita vermella. La part superior o sortida de fums està rematada amb una coronació de doble reforç per evitar que s'esberlés a causa de les diferències de temperatura entre l'interior i l'exterior. El fust o tronc està força conservat, vist des de baix, no presenta patologies importants. També s'observen un bon assentament i una correcta alineació respecte al pla del terra, això fa que sigui una peça molt digna del patrimoni industrial del municipi.

Xemeneia Mató.

En conversa amb persones que ens han pogut donar referències d'aquesta peça, Teresa Mató Segué, ens explica que el seu avi era rajoler i que el seu pare, Anicet Mató Piferrer, va continuar fent funcionar la rajoleria de Regencós, sempre, però, fent les corresponents adaptacions en matèria de tecnologia i d'acord amb les demandes de mercat. Anicet va néixer a Regencós l'any 1897, es va casar amb Pilar Sagué Salva, natural de Pals, i varen tenir tres noies, Maria, Teresa i Victòria. Sortosament un dels gendres, Joan Vila, va implicar-se en el funcionament del negoci, perquè ens comenta que «nosaltres, les noies, no ens hauríem posat al capdavant de l'empresa. El pare va morir a Pals l'any 1974 era relativament jove, 73 anys».

Joan Vila amb el seu net.

Joan Vila Ferrer, el senyor Joan, va néixer al mas Cases de Regencós el dia 17 de desembre de l'any 1918, es va casar amb la Maria Mató, pubilla de la casa Mató Sagué de Pals i varen tenir dos fills, Josep i Marta, que van estudiar Arquitectura Tècnica i Pedagogia, respectivament. Joan Vila ens comenta que treballaven junts amb Anicet, però després que faltés, l'any 1974, es va fer càrrec del negoci. Explica que a Regencós hi havia hagut vint-i-tres famílies que es dedicaven a l'elaboració de ceràmica i material per a la construcció, i tot gràcies a la bona qualitat de l'argila blanca pròpia del municipi i també per la

gran demanada d'elements necessaris per a la llar, la construcció d'habitatges i equipaments, o decoració en general. «Nosaltres», diu, «vam comprar algun terrenys als voltants d'aquesta casa, aquí on som ara, a Regencós, perquè sabíem que hi hauria bona terra, més ben dit: argila de qualitat per fer totxos».

Joan Vila.

Taulons amb els ferros grapa.

«Vàrem extreure molta argila de la zona on posteriorment hi va haver el zoo que tothom d'aquestes contrades coneixia. El sot que vam fer es va convertir en un petit llac ja que quan plovia recollia l'aigua procedent de Quermany i, en trobar-se amb el terreny argilós, queda-va retinguda. Davant mateix de l'altre costat de la carretera, també en vam

retirar força, de terra. Allà on hem dit abans, el zoo, ens ho vàrem vendre al matrimoni Antoni Macià i Josefa Rovira, ambdós de Barcelona, escultors d'ofici que van venir a viure a Begur per treballar en la decoració de l'hotel Cap Sa Sal, que en aquell moment s'estava construint a Aiguafreda.

Tornant al tema de la fabrica, volia comentar que nosaltres inicialment fèiem anar el forn amb serradures de suro que ens portaven de Can Mario de Palafrugell, i encara els fèiem un favor, ja que llavors aquell material no l'utilitzaven per a res més i només els feia nosa. El forn tenia uns forats petits i d'altres de més grossos que, segons la quantitat de foc que volíem que entrés, fèiem servir; en dèiem els polls i la lloca. L'empresa va funcionar fins que em vaig jubilar l'any 1983».

Pere Agustí Bartrina, el senyor Pere, contractista d'obres, és fill de Joaquim Agustí Pons, mestre d'obres encarregat de construir el forn i la xemeneia de la

Bòbila Mató-Vila. Ens comenta que el seu pare era un gran paleta i per això ell també va estar motivat per aprendre aquest ofici. Va néixer a Esclanyà el dia 3 de maig de l'any 1912, es va casar amb Narcisa Bartrina Grassot, de Pals, i varen tenir dos fills, el meu germà Llorenç i jo. No n'estic segur, però sembla que va ser pels volts de l'any 1957 que Joan Vila li va encarregar al meu pare la construcció de la xemeneia de la bòbila a Regencós.

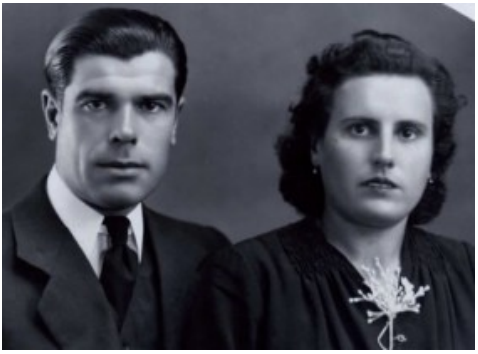

Pere Agustí i la seva senyora.
Imatge cedida Pere Agustí.

El pare tenia diversos treballadors a càrrec i, d'acord amb aquesta fotografia, podem observar-los treballant a la xemeneia quan pràcticament estava acabada. Entre les vuit persones que podem veure, hi ha: a baix, i d'esquerra a dreta, el meu pare i Joan Vila amb un nen que podria ser el seu nebot; a dalt hi ha Jaume Sala, un paleta de Palafrugell, Joan Vergés, també paleta, i Enrique Robles, manobre que vivia a Montras. El pare va morir a Pals el dia 22 de juliol de l'any 1977 a l'edat de 65 anys, pocs dies després de jubilar-se.

Corona de la xemeneia.

Pere Agustí, fill de Joaquim Agustí, i la seva senyora.

Algunes qüestions tècniques

Pere Agustí, d'acord amb les fotografies adjuntes, ens mostra com es construïen les bastides que empraven per edificar les xemeneies. Podem observar com a elements principals les quatre columnes de taulons de fusta, que estan aparellats en vertical els uns amb els altres i collats amb argolles quadrades de ferro o brides. Entre les columnes hi passen travessers també de fusta per fortificar el xassís, que aquell temps servia de barana de protecció i, a més d'altres taulons posats horitzontalment, servien també de plataforma per treballar. Són dos llargs trons d'arbre anomenats «antenes» que, juntament amb diversos vents o tensors de corda servien per falcar tota l'estructura de la bastida. Podem observar també la bandera espanyola al capdamunt, i Pere Agustí ens comenta que si en aquell moment hi haguessin posat la senyera catalana, quan hagués passat la Guàrdia Civil, haurien estat capaços de posar-los a tots a la presó.

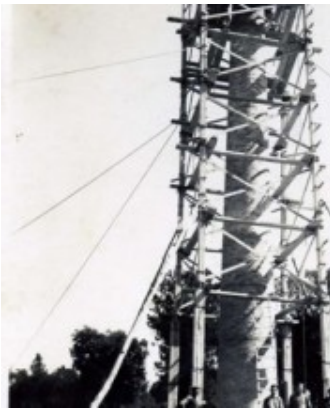

Posada de bandera, senyal que ningú havia pres mal. Imatges cedides Joaquim Agustí.

Hem d'agrair a la senyora Teresa Mató i als senyors Joan Vila i Pere Agustí la informació i el material gràfic que ens han ofert. Sense la seva implicació no hauria estat possible donar aquestes referències.

Cerámicas la Pineda de Regencós (1966-1988)

El municipi de Regencós preserva dues xemeneies industrials que rememoren el passat ceramista i d'elaboració de maons. L'una pertanyia a la Bòbila Mató que hem esmentat, i l'altra a Cerámicas la Pineda, que serà de la que parlarem.

Ángel Sierra Alonso ens va explicar els orígens i trajectòria de l'empresa, i que ell va néixer a Paralejos de Abajo (Salamanca), un poble petit on totes les famílies eren ceramistes. La seva tenia la tradició tant per part paterna com materna i, després de fer una acurada revisió de documents, va poder constatar que l'activitat ceramista familiar es remuntava a l'any 1540. L'any 1962, quan tenia 23 anys, va venir al Baix Empordà i va treballar a la fàbrica L'Estrella de la Bisbal. Es va casar amb la María Pilar Rueda, i van tenir un fill. El 1966, amb Francesc Feliu Batllent, van crear una societat per posar en marxa l'empresa Cerámicas la

Pineda, un solar de 6.000 m^2, i en van emprar 3.500 per edificar la indústria. Els terrenys estaven ubicats al km 2 de la carretera de Begur al municipi de Regencós. Tenien l'avantatge que la matèria primera, l'argila, l'obtenien d'una pedrera que hi havia a mà dreta de la carretera, i una altra part la compraven a una empresa d'argiles de Corçà, i a Trayter. Dissortadament, no hem pogut parlar amb Francesc Feliu, perquè va morir l'any 2003. Era contractista d'obres de professió.

Ens explica que quasi tots els productes que feien eren destinats a l'exportació i els seus clients més importants eren d'Alemanya, França, Suïssa i Holanda, tot que també exportaven a d'altres països, fins i tot a les illes de la Reunió. El secret de l'èxit de vendes era que tenien més de 400 models de ceràmica, i que assistien a totes les fires internacionals. Quan Ángel Sierra es va jubilar el 2002, l'empresa va tancar i el titular de la finca avui és Construccions Rubau.

Xemeneia
La Pineda.

L'empresa disposava del forn de flama invertida de 8 m^3 dissenyat per suportar els 1.020 ºC de temperatura que calien per a la cocció dels materials, el túnel de tiratge i la xemeneia, que van ser construïts per Francesc Feliu, cofundador de l'empresa. La xemeneia és de forma troncocònica amb un talús aproximat del 2% i fa 12 metres d'alt. Està feta amb maons de terra cuita, peces de mida estàndard fetes a mà per Lluís Gironès, àlies *Senglar*, de la Bisbal, que explicava que amb un disc elèctric tallaven els maons per fer-los a la mida que necessitaven i que entre el forn, túnel de tiratge, que té 25 metres de longitud, i la xemeneia es van emprar de 3.000 a 4.000 maons. Entre les parets de l'estructura, s'hi va col·locar un embarnillat de ferro per garantir la resistència a

les altes temperatures i per assegurar la tolerància als òxids produïts pels vernissatges dels objectes de ceràmica. Els primers 5 o 6 metres es van fer amb maons refractaris, que han donat estabilitat i durabilitat a la xemeneia, que ara té 22 anys (1966-1988), motiu pel qual la veiem ben preservada del talús i de la corona, que sempre ha estat la zona amb més risc de desgast.

Expliquen que omplien el forn tres cops a la setmana, estava 24 hores encès i necessitava unes altres 24 per refredar el material, fet que ens mostra el rendiment. El 1988, van emprar forns mecanitzats i la xemeneia va entrar en desús. Ángel Sierra explicava que cada dijous una vintena de persones del Gremi de Ceramistes es reunien al restaurant Can Fray de Llofriu per gaudir d'una bona paella d'arròs i xerrar de catàlegs, colors i impagats. Era una manera d'estar entre col·legues, i un estímul per crear nous models segons els imperatius del mercat. La Pineda feia 127 models de peces de ceràmica.

Canapost

La xemeneia industrial de la fàbrica Llensa de Canapost[21]

La xemeneia de Can Llensa està situada al municipi de Canapost. La podem veure al costat esquerre de la carretera que va de la Bisbal a Palau-sator. Va ser construïda als anys quaranta amb maons de terra cuita vermella i sense necessitat de fer-hi fonaments, ja que la base d'un metre d'alçada està assentada sobre la roca del terreny. El fust, d'uns 13 metres d'alçada, és de forma troncocònica i està lliure de cèrcols metàl·lics exteriors, fet que garanteix que és una peça ben feta. Com gairebé totes les xemeneies industrials acaba amb un reforç o coronació a la sortida de fums, necessari per evitar que s'esberli a causa de les diferències de temperatura entre l'interior i l'exterior i

[21] Aquest article va ser publicat per Rosa M. Masana a la revista digital *El portàtil de la Bisbal d'Empordà*, el dia 5 de febrer de l'any 2007.

dels efectes corrosius dels productes derivats de la combustió. Durant la seva llarga vida hem comprovat que les empentes eòliques i les tramuntanades no l'han afectat, per això presenta un fust lliure de fissures i una bona alineació respecte del pla horitzontal del terra.

Francesc Gatius Puig, el senyor Francesc, era conegut per tothom com en Xiku, i va néixer a Ullà el febrer de l'any 1910. Es va casar amb Montserrat Saló Borrell d'Ullastret i es va quedar a viure a casa seva. El matrimoni va tenir tres fills: dos nois i una noia. Era considerat el mestre d'obres d'Ullastret, tot i que té una llarga història de construccions en diversos pobles de la comarca, com ara Canapost, Serra o Llavià entre d'altres. Una de les seves edificacions va ser la xemeneia de la bòbila Llensa. Va morir l'any 1980 a Ullastret a una edat relativament jove: 70 anys.

—Bon dia, senyor Josep, que ens pot explicar quelcom més envers la construcció de la xemeneia?

—Bé, sí, però qui la va edificar va ser Gatius, un constructor d'Ullastret, que és qui emparedava mentre jo comprovava, amb ajut del nivell, l'alineació dels totxos. Si no, amb un cop de martell els rectificava. Feia molta basarda estar-se allà dalt, sobretot en el moment de pujar-hi, i, més jo, que estava acostumat d'estar-me sempre a terra! Era perillós perquè teníem una bastida de taulons lligats els uns amb els altres amb cordes i, de vegades, quan el manobre feia pujar el material, pensàvem que si colpejava la bastida aniríem tots cap a baix! Per sort vam acabar-la sense que ningú no prengués mal. Els totxos que vam utilitzar eren fets aquí a casa.

—Quin any es va construir?

—Aproximadament el 1942. Feia poc que jo havia tornat del servei militar. El meu pare, Ramon Llensa Candal, de Can Petigàs, va iniciar el negoci a la Bisbal. Ell, per coure el material, encara havia fet servir un forn morú. Sap què són?

—Sí, els he vist, a la Bisbal però, malauradament només se'n conserven dos o tres.

—Després quan ens vam traslladar aquí a Canapost, vàrem construir un forn de llenya que tenia 3 metres d'ample, 3 d'alt i 60 de llarg. És per això que vam haver de fer aquesta xemeneia.

Dos aspectes de la xemeneia de Can Llensa.

L'any 1949, la fàbrica encara es deia Ladrilleria la Blanca, pel color que tenia la terra d'aquesta zona. Ara utilitzem terra de vaca morta: és argilosa i bona.

El meu pare sempre deia que «per fer bons totxos s'ha de tenir bona farina».

—Sembla que la farina és bona perquè els totxos que he vist a l'entrada de la fàbrica eren molt macos…

—Si vols, un dia tornes a venir i t'ensenyaré tot el procés de fabricació.

—Moltes gràcies, li prenc la paraula. La xemeneia està bastant apartada de la nau de producció. Com és?

—Té un túnel de tiratge d'uns 50 metres. A més, està construïda sobre la roca, que vam haver de perforar manualment a cops de pic, com es feia tot abans. Aquest forat era per connectar la xemeneia amb el túnel de tiratge i, així, ens vam estalviar fer fonaments.

—I de segur que és més sòlid. Com que és que té aquella obertura en un lateral de la base?

Base de la xemeneia amb l'entrada feta posteriorment per incorporar-hi el mecanisme de tir de fums.

—Doncs perquè volíem que tingués més tiratge i vam fer aquesta entrada per col·locar-hi una turbina. La vaig construir jo mateix amb una hèlix semblant a la dels avions. Va anar força bé. Ara, però, tot això ha canviat molt. Nosaltres tenim un forn Hoffman de 97 × 3 metres 1,7 d'alçada que ja porta incorporat el dispositiu de tiratge forçat.

—Bé, senyor Josep, li voldria preguntar si sap els metres que fa la xemeneia?

—De segur no ho sé, però potser en fa uns 30.

—Molt agraïda. Sempre he pensat que aquestes xemeneies són peces artesanes per a les quals també des van necessitar fer bastants càlculs abans de ser edificades. També admiro el valor que havien de tenir els constructors per treballar a aquestes alçades. I en aquesta xemeneia també s'observa creativitat, com ara posar una turbina amb hèlix per incrementar el tiratge.

Dos fills de Josep Gatius (*Xiku*), Esteve i Anna, ens expliquen algunes coses del seu pare, i diuen que els fa il·lusió que ara se'l recordi.

Comenten que l'ajudava en les tasques de construcció el seu germà Josep i que recorden molt bé quan es va edificar la xemeneia, especialment Esteve Gatius, que, de petit, anava a jugar amb els amics a la bòbila, i els agradava molt passar per dins del túnel de tiratge. Diuen que mentre el pare construïa la xemeneia i quan arribava a casa al vespre, moltes vegades a l'hora de sopar, deia: «Em fa la impressió que la taula

es mou». I resulta que encara tenia al cap la sensació de balanceig que feia la xemeneia, sobretot si portaven bastants metres construïts.

Francesc Gatius i Montserrat Saló. Imatge cedida per la família Gatius.

Esteve també reconeix l'alt risc a què estaven exposats els constructors quan edificaven aquestes estructures verticals amb pocs punts de suport, amb bastides fetes de taulons i sense estar lligats enlloc.

En preguntar-los si tenien algun taulaplom, l'estri bàsic per aconseguir el talús que volien donar a la xemeneia, diguem-ne conicitat, van dir que no, però que se'n podria fer un per deixar-lo al Museu Terracotta de la Bisbal. Bona idea.

Sant Climent de Peralta

La xemeneia de l'empresa ceramista Enric Segú Estrada

L'any 2012 vàrem fer una entrevista a Enric Segú, que ens va explicar coses de l'empresa i de la xemeneia que succionava els fums del forn de coure la ceràmica. Va ser publicada a la revista digital *Totbisbal*, però actualment aquest mitjà està inactiu i no disposem de la informació que vàrem publicar.

La xemeneia Segú de Sant Climent de Peralta.

Enric Segú pare a la dreta amb el seu fill Enric Segú Riera

Sí que podem consultar alguns retalls de diari que contenent notícies relacionades amb el treball del pare Enric Segú Estrada, i que es poden llegir a Internet escrivint el nom d'Enric Segú Estrada.

També serveix per conèixer quelcom de Joan Riera Marull, especialista a fer i comercialitzar forns per coure material ceràmic a Internet escrivint-ne el nom.

Mural que hi havia a la façana del taller Enric Segú i alguns detalls de l'obra.

Darrerament hem localitzat un bloc molt interessant que parla d'Enric Segú com a autor de diverses obres de ceràmica que va fer al Celler d'Argentona, situat als terrenys de Can Calopa, i que també dona referències del ceramista Esteve Vila.

Podem consultar l'esmentat bloc a *rondaller.cat* i dir que d'aquest bloc n'hem extret la imatge que tot seguit presentem, i que va ser feta per Enric Segú a Sant Climent de Peralta l'any 1975.

La xemeneia i flors decoratives que hi ha a la actual botiga antiquari.

Palafrugell

Les xemeneies industrials sureres que van funcionar a Palafrugell (1900-1920)

Aquestes xemeneies ara són inexistents, però se'n han guardat imatges que ens en donen testimoni. Van ser les que feien anar els forns que tenien la tasca d'assecar les planxes, generar vapor per fer funcionar algun tipus de maquinària i també la calefacció.

L'empresa surera amb un nombre més gran de treballadors era propietat de Miquel, Vincke i Meyer. Coneguda per Can Mario i datada l'any 1900, estava situada entre els carrers de Pi i Margall, la Garriga i Begur, a tocar a la torre de l'Aigua, que resta com a emblema de Palafrugell.

Un fill de l'esmentat empresari, Joan Miquel, va seguir el negoci i per canvis i

ampliacions l'empresa va rebre els noms de Manufacturas del Corcho, SA i Manufacturas del Corcho Armstrong. L'any 1920 l'empresa va obrir la Bòbila Nova, situada al carrer del Terme en direcció a Begur, que es va especialitzar en fer aglomerats de suro. L'any 1905 disposava de 500 operaris i el 1907 va arribar als 1.000, fins a arribar a un màxim de 2.606 empleats.

També existien d'altres empreses del suro, com Genís i Cia, Sagrera i Cia, Giralt i Cia, Serra i Cia i la fàbrica de taps La Obrera Palafrugellense, entre d'altres.

La xemeneia de Can Mario, de Miquel, Vincke i Meyer

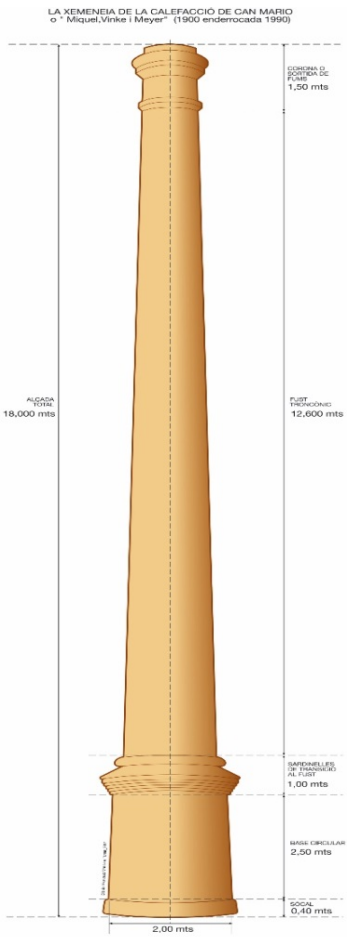

El disseny de la fàbrica i la torre de l'Aigua va ser fet per l'arquitecte modernista General Guitart Lostaló (Barcelona, 1859-1926). La xemeneia fou construïda l'any 1900, i era la que succionava la caldera de vapor de la calefacció per escalfar oficines, laboratori i infermeria.

Esquema de l'antiga xemeneia de Can Mario, fet per Francesc Massana.

Disposava d'un aparell d'injecció de pols de suro de la casa Babcock & Wilcox, que actualment està exposat a la zona verda del que abans era el complex fabril, que disposava de 11.000 m^2.

La xemeneia es trobava ubicada al pati central de l'empresa, prop de la torre de l'Aigua. Veiem que va ser edificada amb maons aplantillats trapezoïdals de terracota. La base és de forma circular i s'inicia formant un sòcol que en conjunt s'ha calculat que fa uns 2,5 metres d'alçada fins a arribar a l'arracada del fust. El perímetre no s'ha pogut calcular. Un tram més amunt té dos collarets en pendent per facilitar l'escorrentia de l'aigua de la pluja.

El fust o cos es veia lliure d'argolles i és de formació troncocònica, amb un talús que podria ser del 2% o 3%, fins a una alçada aproximada d'uns 12,60 metres.

En total en podia fer uns 18 metres. Estava perfectament alineada respecte al

pla del terra, i la corona o sortida de fums es presentava ben preservada ja que estava reforçada per un doble sardinell d'obra.

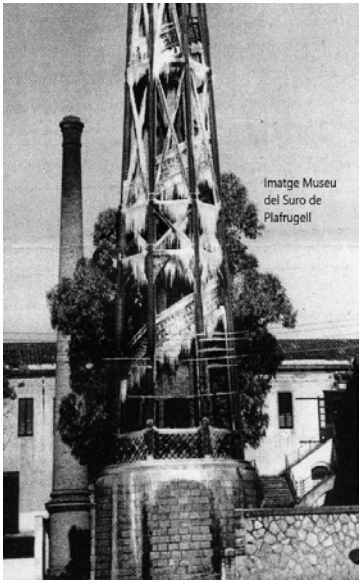

Vista de la xemeneia al darrere de la torre de l'Aigua.
Imatge cedida pel Museu del Suro de Palafrugell.

Desconeixem quant va funcionar, però va ser enderrocada l'any 1990 coincidint amb el pla de Desarrollos Urbanos.

Les deu xemeneies de la Bòbila Nova (1920-1953)

La nau industrial de la Bòbila Nova va ser construïda l'any 1920 i disposava de deu xemeneies, que eren les encarregades de succionar els fums dels forns que coïen les peces d'aglomerat de suro a una temperatura d'entre 130-160 ºC i que es diu consumien unes 25 tones de matèria prima al dia (S. Herranz).

Bòbila Nova. Imatge cedida per J. Mas, Museu del Suro de Palafrugell.

El fust era d'estructura circular i lliure d'argolles externes, i la base estava desproveïda de la clàssica peanya d'assentament que generalment tenien

les xemeneies industrials. D'aquí emergia el fust directament del terra, en una formació que podia recordar una faldilla acampanada.

S'ha considerat que podien tenir, cada una, l'alçada d'uns 15 metres, aproximadament. Es veu que estaven coronades amb sardinells de maons, que li donaven un acabat de solidesa, bàsic per suportar la dissociació tèrmica que és genera en aquesta zona i també la pressió eòlica.

Eren situades de manera que formaven una alineació de cinc xemeneies al costat de cada nau fabril, i el fet que totes tinguessin la mateixa alineació devien configurar un paisatge força especial.

Possiblement les xemeneies van tenir una vida de 33 anys perquè l'empresa es va obrir el 1920. Els anys 1946 i 1947 va patir dos incendis i un darrer l'any 1953, que va provocar la fallida de l'empresa.

Ens hauria agradat conèixer els mestres d'obres que van edificar les xemeneies, i per aquest motiu vam consultar els documents de la Matrícula Industrial i de Comerç de l'Arxiu Municipal de Palafrugell, on constava que entre l'any 1889 i el 1902 hi havia els mestres d'obres següents: Miquel Barreda, Josep Ferrer Bataller i Joan Juanola, Baldomero Brias Biscarriz, Pere Coll i Josep Ferrer Bataller, Baldomero Biscarré, Joan Roca Roca, Josep Ferrer Bataller, Joan Soliveras Ferrer, Francesc Ferrer Peya, Sebastià Plaja, Fèlix Mundet i Sebastià Cané.

Quant al període en què va ser construïda la Bòbila Nova l'any 1920, hem localitzat els següents professionals constructors registrats de l'any 1919 al 1921. Eren: Miquel Brias Torrent, Narcís Bassach, Sebastià Cané Puig, Martí Colls Vila, Marquès Colom, Agapito Soler Bach, Miquel Mundet Paradera, Pere Pagès Batlle i Josep Corredor. És possible que alguns hagués intervingut en la construcció de la Bòbila Nova.

Jafre

La xemeneia de la Bòbila Teixidor-Birulés de Jafre[22]

La xemeneia de Jafre amb una boira espontània al damunt.

L'interès per les xemeneies industrials em ve perquè el meu germà Marià Masana en va construir una a Terrassa que avui és considerada la xemeneia amb escala de cargol més alta del món.

I dedicar unes línies a dir alguna cosa de la xemeneia de Jafre respon al fet que el barceloní Jordi Badia, persona que coneix el municipi, me'n va parlar i va despertar la meva curiositat.

[22] Article de Rosa M. Masana publicat *El Pedró* de Jafre número 8, desembre 2014 - gener del 2015.

Tenien dificultats a localitzar-la, però Carlos Garcia, veí de Jafre, em va acompanyar a la bòbila, i en aquella visita vam poder conversar amb Antònia Ramos, casada amb Antoni Carmona, actuals propietaris de la finca.

—Bon dia, Sebastià. Ens han dit que ens podria explicar coses de la bòbila.

—Sí és, veritat. Mira, a la nostra família el tema d'elaborar material per a la construcció ve de lluny, perquè ens podem remetre al meu besavi Roc Alabau Vidal, que va ser qui posa en marxa una rajoleria al municipi de Jafre. Pel que fa a la bòbila, també està vinculada a la família.

—Com és?

—A principis del segle XX el meu avi matern, Jaume Teixidor amb Birulés, conegut pel de les bicicletes de Girona, ateses les necessitats de construcció que hi havia en aquell moment i també

la disponibilitat de terra argilosa pròpia de la zona, van posar en funcionament una bòbila de totxos. Per aquest motiu van arrendar uns terrenys als germans Batlle, propietaris del mas Benito.

Vista general de la bòbila als any seixanta. Imatge cedida per Sebastià Alabau.

—*Va funcionar durant molts anys?*

—La bòbila, amb els socis Teixidor i Birulés, va estar activa fins l'any 1952, quan van traspassar el negoci a Roc Alabau Caixàs, o sigui al meu pare, i a

Miquel Costa Serra, que era de Ventalló, i ambdós van formar una societat.

En aquell moment van fer algunes reformes a l'empresa i a la xemeneia per tal d'aconseguir donar-li més potència de tiratge i hi van incorporar un extractor de fums mecànic.

El negoci va funcionar fins a l'any 1984 o 1985, que va ser quan van plegar i desmantellar la fàbrica, i van deixar només el forn i la xemeneia.

La xemeneia de la bòbila amb boira al damunt.

—Parlant del forn, com era?

—Recordo que el forn disposava d'uns forats petits d'uns 35 centímetres de diàmetre, que en deien «polls», que era per on es tiraven el carbó i les serradures. Però també en tenia uns altres de quadrats i més espaiats que feien un metre de diàmetre, per on es feien entrar les feixines de pi i troncs d'arbres. Aquests forats rebien el nom de «lloques».

—Com és que l'empresa va tancar?

—Com deus saber, va arribar un punt que les indústries ceramistes es van anar mecanitzant, i també hi havia molta competència de preus. Per altra banda, l'argila va començar a escassejar fins a l'extrem que nosaltres l'havíem d'anar a comprar i transportar des de Sant Marti Vell. A la dècada dels noranta van ser diverses les empreses ceramistes que van haver de plegar.

Quan el meu pare i Miquel Costa van deixar el negoci, els germans Batlle van

vendre la finca a Antoni Carmona, que volia utilitzar-la per construir-hi el seu habitatge.

—És molt interessant, tot plegat. L'hi estic molt agraïda per aquesta informació.

—Ja ho saps per si necessites alguna cosa més.

La xemeneia Teixidor-Birulés o la bòbila de Jafre, estructuralment, és de forma troncocònica i d'una alçada de 25 metres, aproximadament, amb un talús o conicitat del cos d'entre 1 a 1,5%. Està construïda amb els clàssics maons de terra cuita vermella, que en el seu temps eren peces fetes a mà emprant terra argilosa que es posava dins d'uns motlles o plantilles trapezoïdals de fusta. Els maons podien ser de diferent mida segons el tram de la xemeneia que estaven construint i la circumferència que els donava.

Presenta una base quadrada de 1,40 metres d'alçada, aproximadament, i acaba amb un escalonat de totxos d'estil sanefa que, a més d'atorgar-li un bon acabat, contribuïa a repel·lir l'aigua de la pluja. Sobre aquesta peanya s'inicia el fust o tronc de la xemeneia.

Base de la xemeneia.

Com podem observar a la fotografia en blanc i negre, en origen la zona de la sortida de fums o corona estava reforçada per un collaret de maons. Havia de ser així perquè en aquest tram s'acumulaven les substàncies corrosives produïdes per la combustió del material, i també perquè existia una diferència considerable entre les temperatures l'exterior i les de l'interior.

El túnel de tiratge o conducte de fums que passa soterrat des del forn fins a la base de la xemeneia, havia de ser bastant llarg, tenint en compte la distància vista des de l'exterior.

Desconeixem si la xemeneia posseïa parallamps, però sembla que no.

Hem pogut presenciar i tenir a mans un maó descollat de la xemeneia que ens va cedir Antònia Ramos. També ens va explicar que s'havia intentat enderrocar la xemeneia fent ús d'una grua, però que no els va ser possible. Anteriorment, hi havia caigut un llamp.

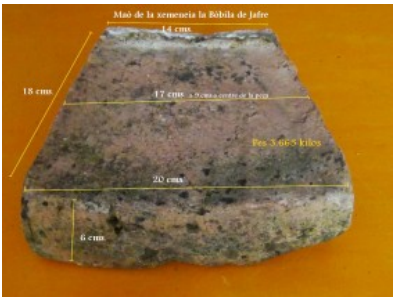

Maó trapezoïdal amb mides afegides.

Després de mesurar el totxo trapezoïdal hem obtingut les següents dades: la cara corresponent a la part interna de la xemeneia fa 14 centímetres i el de la cara externa o cara vista en fa 20; el cos té una longitud de 18 centímetres i un gruix de 6. La característica més sorprenent de la peça és que, una vegada n'han estat extretes les restes del morter que encara preservava, compost de cals, sorra i ciment, el pes del totxo és de 3,66 quilos. Si ens entretingués-sim a calcular les passades de maons i els junts de morter emprats, de segur que ens donaria un valor total de la peça molt considerable en tones de pes.

La xemeneia amb una obertura a la base del fust.

Per descriure les parts de la xemeneia que estan malmeses s'utilitza la paraula *patologia*, terme emprat en medicina. Aquesta xemeneia, com hem esmentat, ha sofert dues agressions importants: l'impacte d'un llamp i un intent intencionat d'enderroc, motius que poden ser les causes de la depauperació que va patir.

Al llarg del fust presenta diverses fissures en sentit vertical i pèrdua d'alguns maons. La part distal està esberlada i sense presencia de corona, i just al punt d'arrencada del fust s'observa una obertura artificial de grans dimensions, com també una forcadura en una cara del pedestal que podria correspondre al lloc on varen instal·lar-hi l'extractor.

Actualment, diversos ocells pertanyents a especies autòctones han sabut introduir-se per les escletxes amb l'objectiu de fer-hi la nidificació anual, perquè es tracta d'un lloc segur i calent que cada primavera està molt sol·licitat.

La Pera

La xemeneia industrial Ceramsa de la Pera

Vista del complex fabril. Imatge obtinguda de Google Maps.

L'extingida xemeneia industrial coneguda com la xemeneia de la Pera formava part del complex fabril d'una bòbila situada a la cruïlla entre la carretera Palamós-Girona (C-66) i la GIV-6426, que comunica amb la vila de la Pera. Durant anys la xemeneia va formar part del paisatge empordanès i era visible des de diferents llocs.

Quan la bòbila no funcionava, vaig preguntar a un responsable de l'empresa Ceràmica del Ter, que està a tocar de l'antiga bòbila, i van afirmar que l'empresa es deia Ceramsa, però que no tenien informació de la xemeneia.

La xemeneia de la bòbila Ceram, vista des de la carretera C-66 abans que fos enderrocada.

Configuració de la xemeneia i arranjament del fust

Vista des de fora veiem que es tractava d'una xemeneia d'estructura troncocònica feta de maons aplantillats de terra cuita vermella.

La part proximal del fust, la que arrencava just per sobre del pedestal que la sustentava, estava protegida per anelles, però a partir d'uns 8 metres d'alçada, el fust s'observava lliure d'argolles, fins que novament a la meitat, més o menys, tornava estar subjectada pels cercles de ferro fins a la sortida de fums.

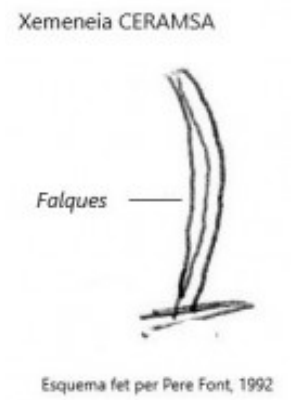

Amb seguretat no ho sabem, però podria haver arribat a tenir una alçada de gairebé 30 metres.

Esquema fet per Pere Font.

Passats uns anys des que es va fer la fotografia de la xemeneia, l'empresari Font de Vulpellac va explicar, mentre feia un dibuix on explicava la deformació que havia sofert aquesta xemeneia, que el fust havia quedat completament tort i desalineat.

També va comentar que a fi de pal·liar aquesta anomalia van contractar uns experts perquè intentessin corregir la deformitat. Recorda com els tècnics que estaven enfilats al fust anaven posant diversos ascons al costat de la flexió on feia concavitat. No l'hi vaig preguntar, però possiblement les cunyes eren de ferro.

També va dir que va ser tot un espectacle veure aquells homes enfilats a la paret de la xemeneia mentre les persones que els veien treballar a aquelles alçades exclamaven: «es mataran!».

La xemeneia després de ser adreçada, tot i que encara mostrava un cert grau de lordosi a partir del tram previst d'anelles.

No és fàcil fer un diagnòstic de per què la xemeneia s'havia torçat d'aquella manera, tal com ens mostrava el senyor Font, i ara és difícil de saber-ho perquè ha estat enderrocada, però sí que podem fer algunes hipòtesis.

- Sembla com si el fust de la xemeneia a partir de la meitat, aproximadament, hagués estat modificat.

- Hi ha la possibilitat que la xemeneia hagués estat allargada per aconseguir més tiratge de fums. Sabem d'un empresari va optar per aquesta solució. La meitat superior de la xemeneia està protegida amb argolles de ferro i mostra que la conicitat que li van donar la feia més estreta pel pas del fum. És possible que aquest fos el tram que van reparar o adreçar, i segons ens van explicar, ho van fe mitjançant la col·locació d'un sistema d'ascons a la cara que presentava la concavitat o torcedura del fust.

- Un mestre d’obres explicava que per evitar les deformitats del fust era preferible collar les escales de gat interiors de manera que la càrrega fos repartida pels diversos sectors de la paret interna de la xemeneia. Desconeixem si estava proveïda d’escales de gat internes i, si és així, com estaven col·locades.

Banyoles

La xemeneia industrial Nadal Ribó de Banyoles[23]

Més de 100 anys de vida de la xemeneia de Can Rabassa

La xemeneia Nadal Ribó es pot considerar una penyora arquitectònica que ens recorda l'apogeu industrial banyolí del segle XIX, i encara avui dia en podem observar l'esvelta figura conservada entre les antigues naus tèxtils on, actualment, hi ha la seu del Sindicat Agrícola de Banyoles.

El propòsit d'aquest article és aportar una breu descripció de l'estructura de la xemeneia, tot deixant de banda els aspectes històrics de l'empresa, que han estat tractats per historiadors locals i, entre d'altres qüestions, ens han per-

[23] Article publicat per Rosa M. Masana a la *Revista de Banyoles*, núm. 974, desembre del 2014.

mès saber que, l'any 1889, disposava de 134 talers i una caldera de vapor de 75 CV que, de segur, devia necessitar disposar d'una xemeneia. L'any 1897 l'empresa va patir un incendi, i 1899 va tancar portes i va deixat al carrer 300 empleats, majoritàriament dones. Més endavant va reprendre l'activitat.

Les xemeneies industrials eren considerades un annex dins l'empresa, i van ser construïdes per mestres d'obres experts en l'art del taulaplom, estri d'ús obligat que els permetia repartir circularment el talús (o percentatge de conicitat) que volien donar al fust de la xemeneia. De sempre, he estat interessada a conèixer les persones que van dur a terme aquestes edificacions, però saber-ho es fa difícil. Una forma genèrica d'esbrinar-ho és consultant els registres del Subsidio de la Industria y de Comercio dipositats a l'ACPE. Per fer-nos-en una idea, només entre els anys 1847-1856 a Banyoles hi havia els mestres d'obres següents: Martirià Soler, Joan Torroella, Joan Roquet, Gaudenci Banyoles, Martí

Gironella, Felicià Torroella, Joan Torrent, Josep Casellas i Joan Font. Hauria d'haver continuat buidant les dades fins a arribar l'any 1889, quan l'empresa feia funcionar una caldera de 75 CV, però, tot i així, el nom en concret no el sabríem.

La xemeneia Nadal Ribó.

La xemeneia està edificada amb els clàssics maons trapezoïdals aplantillats de terra cuita vermella, que en aquell temps es feien a mà emprant motlles de fusta de diferent mida segons com fos la circumferència del tram que estaven edificant.

La base de l'estructura o pedestal on arranca i se sustenta el con de la xemeneia és de configuració quadrada amb

una alçada aproximada de 3,5 metres, i cada una de les quatre cares en fa uns 2,70. La part superior de la peanya finalitza amb una cornisa feta amb renglerres de maons formant sanefa, que, a més d'atorgar-li un acabat estètic, a la pràctica serveix per evitar l'estancament de l'aigua de la pluja.

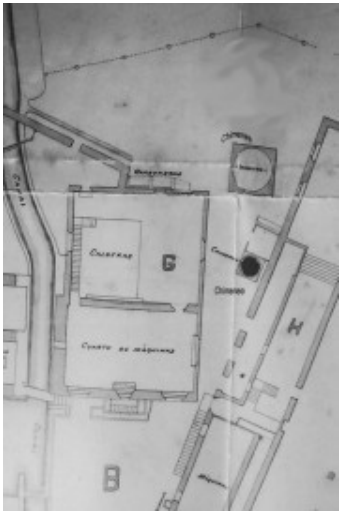

La xemeneia i el plànol que senyala amb un quadrat i una circumferència el lloc on eren les dues xemeneies. Imatge cedida per l'Arxiu Municipal Banyoles.

El cos de la xemeneia és d'estructura troncocònica molt poc accentuada, potser és d'un 0,5 %, cosa que la fa gairebé circular. Quan a l'alçada comptant des de l'arrencada, per sobre de la peanya potser fa d'uns 25,00 metres. Observem que no presenta anelles metàl·liques de reforç, fet que li dona la garantia de ser una peça acuradament construïda. També la veiem ben alienada respecte al pla horitzontal del terra i, aparentment no presenta fissures ni patologies al cos excepte a la zona de la corona.

La sortida de fums o coronació de la xemeneia és poc elaborada i s'ha preservat en bones condicions al llarg dels anys, tot i que actualment hi manquen algunes peces. Hem de considerar que, quan la xemeneia funcionava, en aquesta zona és on hi havia una dissociació tèrmica més accentuada, cosa que la feia especialment vulnerable. Reforcen aquest tram de la corona tres collarets formats per sardinells de maons, en què el superior o distal és més ample

que els altres dos. Actualment, no té la seguretat que li donaria un parallamps, però hi podem observar encara els elements subjectadors del cable de transmissió elèctrica que devia tenir inicialment. La persona que em va acompanyar a fer la visita al recinte on hi ha la xemeneia em va comentar que en una ocasió li havia caigut un llamp.

Base de la xemeneia.

Una de les estructures no vistes i, al mateix temps, importants pel funcionament de les xemeneies, era el disseny del túnel de tiratge, perquè d'aquest element en depenia la bona succió dels fums produïts per la combustió de la caldera. Els càlculs sobre el diàmetre i

la longitud que havia de fer el túnel, es basaven en el nombre de cavalls de vapor que tenia la caldera o la potència de combustió dels forns ceràmics, així com també en l'alçada de la xemeneia. Per finalitzar, cal dir que aquests monuments artesanals inclosos avui dia dins del context de l'arqueologia industrial, de vegades, són les úniques peces testimonials d'un passat fabril. La xemeneia de Can Rabassa la podem considerar una supervivent de més de 100 anys que va resistir fins i tot l'impacte d'un llamp. De segur que, si tingués vida pròpia, li agradaria saber que actualment en valorem la presència.[24]

---

[24] Josep Grabuleda. «Els comerciants Nadal i Ribo del segle XIX: Mig segle de presència (1)», *Revista de Banyoles*, abril del 2000. També un segon article del mateix autor en aquest mitjà del mes de maig del 2000.

Joan Anton Abellan Manonellas. Recull d'articles 2011-2012, volum III, Banyoles, 2014.

Els constructors de la xemeneia Almirall de Terrassa: http://www.raco.cat/index.php/Terme/article/view/40696/122145

Calonge

La xemeneia de Can Molla, únic exemplar en una casa de pagès[25]

A diferència d'altres xemeneies que hem vist, la del mas Molla de Calonge és l'única de tot el Baix Empordà que va ser construïda per fer funcionar la caldera de vapor d'un trull o molí d'oli.

Del mas Molla se'n disposen documents des del segle XIV. En concret, l'any 1338 apareix Arnau Molla de la Riera, nissaga que continuà amb Joan Molla Perarnau, Josep Molla Oliver, Joan Molla Presas, Josep Molla Muntaner, i els actuals propietaris i productors Lluís Molla Callís i la seva filla Montse Molla Comas.

Francisco Gálvez Quesada:
http://www.rosammasana.com/?p=883

[25] Article publicat a la revista *Baix Empordà*, número,46, pàg. 84, setembre del 2014.

Inicialment la seva producció era l'oli d'oliva a la conca de la riera del Tinar i va ser un dels primers molins d'oli del Baix Empordà.

Construcció de la xemeneia del mas Molla. S'hi veu la politja usada per pujar el material. Imatge cedida per Lluís Molla.

L'any 1956, a causa de les grans glaçades, les oliveres es van malmetre i la família Molla va optar pel conreu de la vinya.

La xemeneia, segons la informació lliurada per Joan i Lluís Molla Callís, la va

fer construir l'avi Joan Molla Preses cap a finals del segle XIX i tombants del XX.

Inicialment, el molí funcionava per tracció animal, fins que van adquirir una màquina de vapor que anava amb gasoil, si bé aquest aparell no els donava el rendiment que volien, motiu pel qual van decidir d'edificar una xemeneia d'obra que els permetés més tiratge. Tenien l'avantatge que el mas disposava d'un pou i un molí de vent, a més d'una gran cisterna d'aigua. Des de principis del segle XX, la finca també disposava d'un aparell generador d'electricitat.

Per fer la xemeneia els operaris van emprar una bastida feta d'antenes i taulons lligats amb cordes que van fitxar amb tensors, i disposaven d'una politja per pujar el material.

Presenta un fust troncocònic lliure d'argolles i sense parallamps amb un talús poc accentuat, d'un 1,5 o 2 %, i

està construïda amb totxos aplantillats de terra cuita vermella, peces que feien a mà usant plantilles de fusta de diferents mides segons el tram que edificaven.

La base és d'estructura quadrada, que arranca des de dins de la nau, i l'alçada total d'aquesta peça es considera que fa uns 15 metres. Presenta algunes fissures superficials al fust que no sembla que afectin la part interna i a la vegada s'observa correctament alineada.

El fust de la xemeneia.

Sector distal o corona de la xemeneia.

Quant a la corona, disposa de dos sardinells de maons separats l'un de l'altre per dues passades de material i estan disposats de manera que fan un suau pendent vers el terra per repel·lir l'aigua de la pluja.

En aquest mas vaig tenir una agradable experiència relacionada amb el vi, que em va recordar el que feia el meu pare.

Palamós

L’empresa de suro Sitap

L’empresa de suro Sitap de Palamós ocupava una illa de terreny delimitada pels carrers Enric Vincke, Santa Marta i la Indústria, i disposava de dues xemeneies industrials

El dia 21 de febrer de l’any 2006 Ràdio Palamós comunicava que aquell mateix dia havia estat enderrocada una de les dues xemeneies industrials de què disposava l’empresa al terreny esmentat, que havia de ser usat per edificar més de 170 habitatges.

Aquesta xemeneia presenta un fust ben conservat i correctament alineat pel que fa al pla del terra, proveït d’escales de gat útils emprades per pujar fins a la sortida de fums. Possiblement l’alçada oscil·la els entre 20 i 30 metres.

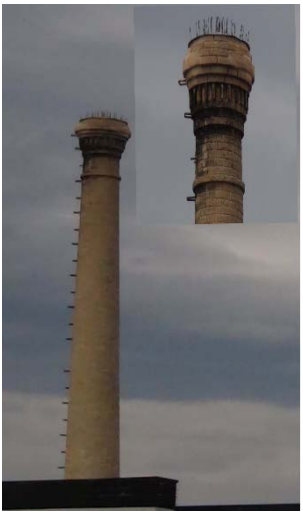

Dues imatges de la xemeneia Sitap de Palamós, la primera amb arranjaments al terreny per edificar la zona i la segona que mostra les escales de gat i coronació.

A la imatge més antiga que hem presentat, s'observa la corona esberlada del costat esquerre, segons la veiem, i en canvi, a la fotografia de color sembla que ha estat restaurada i amb el temps van allargar la cornisa distal, possiblement per conferir-li més solidesa. S'hi va col·locar un sistema d'embarnillat per evitar que les gavines hi fessin niu.

Actualment, la xemeneia no és visible íntegrament des de l'exterior ja que es troba ubicada al pati central dels nous habitatges.

Revisats alguns dels documents de què disposa el Servei d'Arxiu abans esmentat, i vistes també algunes imatges d'anys enrere, Palamós disposava de diverses indústries que de segur que devien disposar de calderes de vapor o de forns ja que per sobre de les naus sobresurten algunes xemeneies. Se'n podria fer una recopilació i a partir de les imatges una breu descripció, però seria una tasca que requeriria força dedicació.

Monells

La xemeneia de Can Vert[26]

Hem parlat de les xemeneies de Corçà, i ara ho farem d'una xemeneia del poble veí de Monells que es troba just a l'entrada. Ens en dona informació Lluís Pell Janoher.

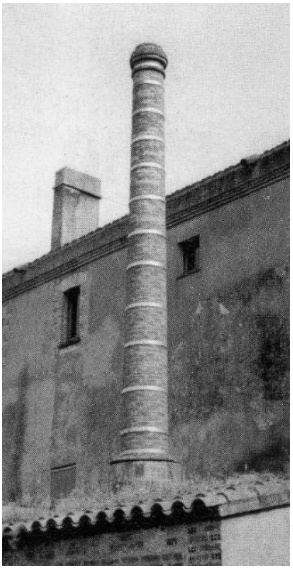

Xemeneia de Can Verd de Monells

Cal explicar que el forn i la xemeneia van ser construïts el 1954 pel mentre David Pujol, tot i que el dibuix inicial de com es volia l'estructura el va fer Lluís Pell. També va col·laborar en la seva edificació en qualitat

[26] Article publicat a la revista *El Mercadal de Corçà*, número 12, 2002.

de manobre. El forn és fet de porcellana de bicocció, que ha de funcionar a una temperatura de 900º C. La part superior ha d'assolir els 1.300º C, però només van arribar als 1.200.

El forn de flama invertida disposava d'unes fogaines que funcionaven amb llenya, on sovint es posaven tions de roure, que feia que es mantingués la flama durant quaranta-vuit hores, temps necessari per fer la cuita del material. Aquesta llenya els la proporcionava el reconegut llenyataire Vilà.

Lluís Pell és pèrit ceramista titulat per 'Escola de Ceràmica de Manises, València, i ens explica com va ser que anés a estudiar a aquesta població.

Diu que tot plegat va ser un fet curiós, ja que a Girona s'organitzava una exposició de Flores i Frutos on participaven diversos municipis, i la Bisbal com a cap de partit no hi podia faltar.

«Vàrem carregar un camió de productes agrícoles i ceràmics de la zona i ens vam presentar a la fira. En arribar, tinguérem la sorpresa de veure com un grup d'operaris des de feia dies treballaven en el muntatge dels expositors.

»Nosaltres no portàvem res i vam veure que teníem només unes hores de temps, així que Lluís Plaja, que aleshores era secretari de l'Ajuntament, i jo vàrem córrer a comprar arpillera i material elèctric per intentar arreglar una mica el recinte. Vàrem emprar les caixes, els sarrons i tot el que portàvem per ambientar aquell espai. Quan van passar els membres del jurat que valorava els estands van dir: "*Mira que originales, los de la Bisbal!".*

»Personalment també hi participava amb un mural de ceràmica que havia fet i representava un mercat romà. El jurat se'l va estar mirar atentament i el van qualificar força positivament, i fruit d'aquesta valoració em van oferir una beca d'estudis que donava la Diputació per anar a estudiar a l'escola de Manises. Hi

vaig anar i vaig estudiar Peritatge. Només tenia 18 anys i, en acabar els estudis, em vaig quedar a fer de professor i m'hi vaig estar fins als 28 anys.

»En tornar a la Bisbal vaig festejar amb la Núria de Can Vert i ens volíem casar, però no teníem clar on aniríem a viure. Els seus pares volien que ens quedéssim a casa seva i jo m'hi vaig avenir, però amb una condició, que em deixés construir a la seva finca un forn ceràmic, i s'hi va avenir.

»Fer les dues peces forn i xemeneia va portar-nos força feina, i com veus és de configuració cònica d'uns 12 metres d'alçada. La vàrem reforçar amb 13 anelles metàl·liques. Personalment, em vaig encarregar de retocar els totxos a cops d'escarpa i martell perquè encaixessin correctament. Els vaig anar donant forma; martellejava tot el dia fins al punt que a la nit somiava que feia la mateixa feina.

»Te mira —en diu Lluís Pell—, aquí tens aquestes fotografies. En aquesta hi ha la Núria i jo dalt de la xemeneia poc després que fos coronada i quan estàvem a punt de casar-nos».

Imatge cedida per Lluís Pell Janoher

«És insòlit, em sembla que seria molt difícil d'aconseguir una imatge semblant, amb una parella d'enamorats sobre d'una bastida de xemeneia acabada de construir i a punt de casar-se. Ho trobo genial».

«Sí, realment és molt bonica i un bon record», respon en Lluís.

També comenta que en el temps lliure que tenia feia unes peces petites i rodones de ceràmica que anaven bé per col·locar-les als petits espais que quedaven entre les caixes refractàries on posava el material. Amb elles els collarets que quedaven molt bonics, fins al punt que es van posar de moda a la Bisbal i a viles de la rodalia.

David Pujol i Lluís Pel. Imatges cedides per Lluís Pell.

«En uns altra fotografia es veu David Pujol posant els totxos i jo, el de la dreta fent pujar el material. I també podem veure com teníem muntada la bastida, amb una part recolzada a la paret del mas».

Conversa amb l’arquitecte Joan Baca

Assabentada que l’arquitecte Joan Baca Reixach havia dissenyat una xemeneia industrial de Terrassa, vaig demanar-li si em podia explicar algun aspecte tècnic d’aquestes construccions.

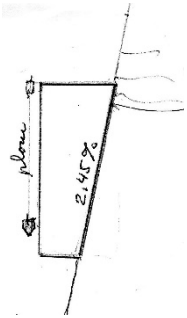

Pel que feia al fonament, va dir que per a una xemeneia de 40 metres d’alt el fonament havia de fer aproximadament 8 × 8 × 5 metres (els 5 metres eren de profunditat).

Dibuix de taulaplom fet per Joan Baca.

Per fer el talús adequat de la xemeneia, o grau de conicitat, era necessari emprar el clàssic taulaplom, un estri fet amb una placa de fusta d'on penjava el plom. Considerava que havia de tenir una inclinació del 2,45% i va tenir la amabilitat de dibuixar-ne un.

La bastida estava feta de taulons en situació horitzontal des d'on treballaven els paletes, que anaven collats a uns troncs posats en vertical anomenats «antenes», i uns tercers posats en diagonal que servien per reforçar l'estructura.

L'escala exterior era de ferro i anava collada a la paret de la xemeneia; eren les anomenades «escales de gat», que també es posaven a l'interior de la xemeneia. Tenien la funció de permetre l'accés a la boca o la sortida de fums en el supòsit que hi hagués desperfectes estructurals a causa de la combustió.

Quant a la mida dels totxos fets exprés, ens dona les mides de 75 × 50. No va

esmentar el gruix, però devia ser d'uns 5 centímetres. Deia que hi podia haver fins a set mides diferents de totxos d'acord amb el diàmetre de cada secció. Referent al morter, va dir que calia que fos perfectament uniforme i de dosificació escrupolosament mantinguda, i entre passada i passada d'obra el morter havia d'ocupar 1,5 centímetres.

La sortida de fums era una zona susceptible de ser esbocada o esbardellada, amb risc que es desprenguessin fragments de material a causa dels canvis de temperatura entre l'interior i l'exterior de la xemeneia i l'acció dels àcids corrosius que es formaven. Explicava que havia vist escamots d'especialistes que no tenien vertigen i que pujaven amb ajut de cadenes enrolades al fust de la xemeneia fins a dalt de tot, on penjaven uns taulons i una corriola per pujar i baixar el material que necessitaven per reparar-la.

Vers l'any 1940 Joan Baca va fer col·locar a la sortida de fums de les xemeneies anelles de formigó armat per reforçar la zona. També va aplicar la tècnica de col·locar una argolla de ferro rodó de 20 mil·límetres de diàmetre immers entre l'obra i cada 2 metres de les distintes seccions de la xemeneia per reforçar-la. Comenta també que una xemeneia de 40 metres construïda l'any 1960 va tenir un pressupost de 888.114 pessetes.

Totxos corresponent a l'enderroc d'una xemeneia.

Algunes peces de ceràmica

De segur que, d'objectes de ceràmica artística en honor a les xemeneies de la Bisbal, n'hi ha d'haver més, però de moment incloem aquestes:

Escultura feta per Joaquim Figueres.

Ceràmica feta per Antònia Roig-Rogenc de la Bisbal.

Fent ús de l'expressió bisbalenca podem dir: «Que tindrà l'argila que sentut que l'estimut».